

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Srovnání politické transformace v Polsku a Maďarsku
Comparison of political transformation in Poland and Hungary

Josef Sučík

Vedoucí práce: PhDr. Josef Straceny, CSc.

Studijní program: Učitelství pro střední školy (N7504)

Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy dějepis — základy společenských věd

Odevzdáním této diplomové práce na téma *Srovnání politické transformace v Polsku a Maďarsku* potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 11. července 2024

Na tomto místě bych si přál poděkovat všem, kteří se přičinili o to, aby tato diplomová práce mohla vzniknout. V prvé řadě děkuji své rodině. Jsem si jist, že má největší podíl na tom, že se o témata tohoto typu zajímám a jak o nich přemýšlím. Dále bych rád poděkoval všem svým přátelům a známým, kteří mi neúnavně připomínali, že by tato práce měla být již několik let hotová. A velký dík si zaslouží Josef Straceny, kterému vděčím za mnohem víc, než je vedení diplomové práce.

ABSTRAKT

V této práci stručně shrnuji aktuální teoretické poznatky z politologie, které se zabývají problematikou přechodu k demokracii. Nastíhují okolnosti v Sovětském svazu, který s příchodem Michaila Gorbačova zahájil politiku nevměšování se do vývoje satelitních zemí. Popisují podmínky v PLR i MLR zvláště s důrazem na klíčové události jako potlačené maďarské povstání v roce 1956 nebo vyhlášení výjimečného stavu v Polsku v roce 1981. Sledují vývoj opozičních hnutí v obou zemích a reakce vládních představitelů. Zaměřuji se na fáze transformačních procesů do momentu, kdy je demokracie „jedinou hrou ve městě.“ Odpovídám na otázky typu, jaká byla povaha odstraňovaných režimů, jejich mocenské způsoby nebo okolnosti ekonomického vývoje. Transformační proces v Polsku hodnotím dle typologie Karla Schmittera jako *reformu*, protože hlavní iniciátor události byla společenská masa, a její strategií nebylo použití síly, nýbrž hledání kompromisu. Oproti tomu v Maďarsku je situace méně jednoznačná. Hlavním iniciátorem sice jistě byla vládnoucí elita, ale není zřejmé, která strategie převážila. Dle mého názoru se jednalo o sílu, proto transformační přechod v Maďarsku označuji za *vnucení*. Věnuji se i srovnání povolební situace. V Polsku, s původně jednotnou opoziční silou – odborovým hnutím Solidarita, se povolební stranická scéna fragmentovala do čtyř podobně silných uskupení, které se vzájemně blokovaly. V Maďarsku byla rozpolcená opozice ještě před zhroutilím režimu, ale po volbách komplikace nevznikly.

KLÍČOVÁ SLOVA

Transformace; Polská lidová republika; Maďarská lidová republika; Solidarita; Maďarské demokratické fórum; Demokracie

ABSTRACT

I briefly summarize current theoretical findings in political science that deal with the issue of transition to democracy. I outline the circumstances in the Soviet Union, which with the arrival of Mikhail Gorbachev initiated a policy of non-interference in the development of satellite countries. I describe conditions in both the PLR and the MLR, with particular emphasis on key events such as the suppressed Hungarian uprising in 1956 or the declaration of a state of emergency in Poland in 1981. I trace the development of opposition movements in both countries and the reactions of government officials. I focus on the phases of transition processes up to the point where democracy is "the only game in town." I answer questions such as the nature of the regimes being dismantled, their modes of power, or the circumstances of economic development. I assess the transformation process in Poland according to Karl Schmitter's typology as a reform, because the main initiator of events was the social mass, and its strategy was not the use of force but the search for compromise. In contrast, the situation in Hungary is less clear. While the main initiator was certainly the ruling elite, it is not clear which strategy prevailed. In my opinion, it was about force, which is why I describe the transition in Hungary as an imposition. I also focus on the post-election comparison. In Poland, with an initially unified opposition force, the Solidarity trade union movement, the post-election party scene fragmented into four similarly strong groups that blocked each other. In Hungary, there was a split opposition before the collapse of the regime, but no complications arose after the elections.

KEYWORDS

Transformation; People's Republic of Poland; People's Republic of Hungary; Solidarity; Hungarian Democratic Forum; Democracy

Obsah

Seznam použitých zkratk	7
Úvod	8
1 Tranzitologie	10
1.1 Demokratizace	10
1.2 Typologie přechodů	11
1.3 Etapy přechodů k demokracii	13
1.3.1 Rustow	13
1.3.2 Przeworski	13
2 Sovětský svaz	16
3 PLR	18
3.1 Nástup komunistů k moci	18
3.2 Podmínky během 60. a 70. let	19
3.3 Solidarita	21
3.4 Výjimečný stav	27
3.5 Cesta ke kulatému stolu	31
3.6 Kulatý stůl a jeho důsledky	33
3.7 Volby	35
4 MLR	38
4.1 Počátek režimu	38
4.2 Krize 1956 a její důsledky	39
4.3 Kádárismus	40
4.4 Opozice	44
4.5 Kulatý stůl	46
4.6 Volby	48

5	Komparace.....	51
5.1	Zařazení do tranzitologické teorie – Polsko	54
5.2	Zařazení do tranzitologické teorie – Maďarsko	55
	Závěr.....	57
	Seznam příloh.....	66

Seznam použitých zkratk

CPSU CC – Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union

EKA – Ellenzéki Kerekasztal / opoziční kulatý stůl

FIDESZ – Fiatal Demokraták Szövetsége / Svaz mladých demokratů

FKgP – Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt / Agráníci

KOR – Komitet Samoobrony Społecznej

KLD – Kongres Liberalno-Demokratyczny

KPN – Konfederacja Polski Niepodległej

MDF – Magyar Demokrata Fórum / Maďarské demokratické fórum

MLR – Maďarská lidová republika

MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt

MSDS – Maďarská socialistická dělnická strana

NSZZ – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”

PLR – Polská lidová republika

PSDS – Polská sjednocená dělnická strana

PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe

PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej

SZDSZ – Szabad Demokraták Szövetsége / Svaz svobodných demokratů

UD – Unia Demokratyczna

USSR – Union of Soviet Socialist Republics

Úvod

Cílem této práce je charakterizovat předpoklady pádu autoritářských režimů v Polské a Maďarské lidové republice. Zároveň se budu věnovat fázím transformačních procesů v obou zemích. Na závěr provedu komparaci procesu přechodu k demokracii v obou zemích a zařadím je do tranzitologické teorie, kterou užívají politologové specializující se na toto téma.

Prostředkem mi bude odborná literatura historická a politologická. Z děl vydaných v českém jazyce se jedná především o *1989 – Podzim národů* Adama Burakowskiho, historické monografie obou zmíněných zemí nebo *Čtvrt století střední Evropy: Visegrádské země v globálním příběhu let 1992 – 2017* Jana Křena. Polskou literaturu jsem čerpal většinou z pera Andrzeje Paczkowskeho, který píše mj. i v angličtině. Bohužel jsem se včas nedostal k dílům *Reglamentowana rewolucja* Antoni Dudeka a *Okrągły Stół czyli polski Rubikon* Paulini Codogni, věřím, že by byly cenným přínosem. Německojazyčnou literaturu jsem pomínil zcela a bohužel i *Világ proletárjai, bocsástatok meg! - Vicces búcsú a létező szocializmustól*, jejíž autorem je Dalos György. Nerad bych se omlouval svou neschopností rozumět němčině a maďarštině, protože v dnešní době je možnost zajištění si překladu relativně snadnou záležitostí. Na druhou stranu, i kdybych zpracoval veškerou existující literaturu, které je v polském prostředí opravdu nepřehledné množství. Věřím, že základní faktografii, kterou jsem potřeboval načerpat by to již dramaticky nevylepšílo. Použité zahraniční články ze starších čísel politologických časopisů jsem mohl zakomponovat díky online přístupu, který zprostředkovává Univerzita Karlova, za což bych ji chtěl poděkovat.

Téma jsem si vybral ze dvou důvodů. V první řadě mou motivací bylo lépe porozumět transformaci v Československu. Později jsem si uvědomil, že ke zkvalitnění hodnocení našich vlastních dějin, musím porozumět okolnostem u našich sousedů. V tomto případě ideálně celého východního bloku. To však nepovažuji za reálné v rozsahu diplomové práce. Doufám, že jsem našel přijatelný kompromis ve studiu Polska a Maďarska.

Druhým důvodem je aktuální popularita způsobu řešení problémů formou kulatých stolů. Ve veřejném prostoru, čím dál častěji zaznívají postoje, že by se aktuální (myšleno mezinárodní) konflikty měli řešit nenásilným způsobem jako tehdy v roce 1989. Právě naivita této analogie mě přivedla ke zvědavosti, jak to tenkrát vlastně bylo.

Cíl této práce však není historický nýbrž politologický. K jejímu vypracování jsem nepoužil technologii umělé inteligence. Věřím, že je správné osvojovat si dovednosti ohledně práce s aktuální technologií, ale mám etické pochybnosti u jejího využití při psaní diplomové práce. Umím si představit, že v jistých momentech by mohl tento nástroj sloužit dokonce kontraproduktivně. A v neposlední řadě jsem AI nepoužil, protože na to nejsem jednoduše zvyklý.

1 Tranzitologie

Obecně se zabývá změnami politických režimů. Studuje postup přechodu od nedemokratického státního zřízení k demokratickému a obráceně. Důraz se klade právě na nejisté období, během kterého není zřejmé, jak se daná historická situace vyvine. Proto se budu snažit zbytečně nenadužívat pojem „přechod k demokracii“, protože ten už v sobě obsahuje předpoklad výsledku.

1.1 Demokratizace

Podívejme se nejprve na to, jak si politologové odpovídají na otázku, proč vlastně k demokratizaci dochází. Když použijeme optiku *modernizačního* přístupu Seymoura Martina Lipseta, tak se v našem zorném poli bude nacházet souvislost mezi bohatstvím a demokratizací společnosti. „*Od Aristotela až po současnost lidé tvrdí, že pouze v bohaté společnosti, v níž žije relativně málo občanů na úrovni chudoby, by mohla existovat situace, v níž by se většina obyvatelstva mohla inteligentně účastnit politiky a rozvíjet sebeovládání nezbytné k tomu, aby nepodléhala nezodpovědným demagogům.*“¹ Kromě bohatství Lipset² spatřoval velkou důležitost i ve vzdělání a míře urbanizace. Kniha, ve které tuto tezi představil vyšla v roce 1960, což je ještě před třetí vlnou demokratizace (termín Samuela Huntingtona, který označuje skokový nárůst demokratických zemí mezi 70. a 90. lety 20. století).

Je pravda, že jiný styl nazírání (*tranzitivní*) této problematiky se objevil už v roce 1970, ale výrazněji se prosadil až později. Jeho průkopníkem byl Dankwart Rustow, ale rozhodně nebyl sám: „*Druhý typ vysvětlení spočívá v potřebě určitých přesvědčení nebo psychologických postojů mezi občany. Dlouhá řada autorů od Waltera Bagehota až po Ernesta Barkera zdůrazňovala potřebu konsensu jako základu demokracie - buď v podobě společného přesvědčení o určitých základech nebo procedurálního konsensu o pravidlech hry, kterou Barker nazývá "dohoda o odlišnostech". Mezi občanskými postoji, které jsou nezbytné pro úspěšné fungování demokratického systému Daniel Lerner navrhl schopnost*

¹ LIPSET, Seymour Martin. *Political Man*. New York: Anchor Books, 1960. str. 50. (překlad autora).

² Dnes se od tohoto přístupu ustupuje a spíše se poukazuje na ohrožení demokracie při horších ekonomických výsledcích.

*empathie a ochotu se účastnit.*³ Rustow dále dokládá významnou roli politické elity, od které se odvíjí, zda přechod dovolí i třeba svou nečinností nebo ho dokonce sama iniciuje.

ještě třetí přístup – *strukturální*. Ten vychází od teorie⁴ britského sociologa Anthonyho Giddense a příčinu společenské změny vidí právě ve změně struktury. Jak si to představit? Na příklad mohutné zesílení střední vrstvy, ale změna může nastat i na straně elity – úmrtí diktátorského vládce.

1.2 Typologie přechodů

Celá řada politologů se snaží v transformačních procesech hledat společné znaky a rozdíly. Následně konstruují své modely, typologie a názvosloví. To může pro nezkušeného badatele v tomto oboru působit poněkud chaoticky. „*Například to, co Huntington označuje termínem transformace, Juan Linz již před ním pojmenoval reformou. Stejně tak Linzova ruptura (prasknutí; protržení) nebo zhroucení či kolaps podle Mainwaringa jsou synonymem pro Huntingtonův přechod k demokracii formou nahrazení. Obdobně se můžeme setkat s termíny trasplacement, přechod dohodou nebo přechod transakcí, které shodně označují třetí hlavní typ přechodů k demokracii – sjednaný přechod.*“⁵ A je-li badatel „původem“ historik, snadno jej při studování dotyčných modelů přepadne skepse vyplývající z „nadměrného“ zjednodušení, kterého se přirozeně každý model dopouští. „*Přední český historik (...) vyprávěl, jak byl významným americkým politologem konzultován o vhodnosti originálního explanačního modelu. Na historikovo zdrženlivé vyjádření, že má obavy, že daný model se bohužel neshoduje s historickou skutečností, reagoval politolog s nesníženým optimismem: „To nevdá, ale model je to přece báječný, že?“*“⁶

Různých typologií existuje na desítky. Já zde představím jednu, která je jednak v akademické obci velmi kladně hodnocená, a především se jí budeme následně držet ve sledované tematice. Jejimi autory jsou Terry Lynn Karl a Philippe Schmitter. Ti se zaměřili

³ RUSTOW, Dankwart. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. Comparative Politics. 1970. 337–338. (překlad autora).

⁴ Viz: GIDDENS, Anthony. *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984.

⁵ ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. str. 68.

⁶ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON, 1994. str. 84.

na jednotlivé aktéry: masa x elity; a jejich strategie: síla x kompromis. Z toho vyplývají čtyři různé kombinace.⁷

Iniciátorem elita, strategií kompromis – Pakt. Důležité je, aby elita vymyslela takový kompromis, který je relativně snadno přijatelný pro všechny zúčastněné. Pak nic nebrání vzniku komplikací, statisticky je tento typ přechodu nejúspěšnější. Jako příklad můžeme uvést Španělsko.⁸

Iniciátorem masa, strategií kompromis – Reforma. Tento způsob už nebývá tak úspěšný, jak dokládají příklady z Latinské Ameriky. „Achillovou patou“ bývá slabost reformní vlády, která je těžko odolná proti ozbrojeným složkám.⁹

Iniciátorem elita, strategií síla – Vnucení. Ačkoliv proces bývá sám o sobě úspěšný, výsledná demokracie je pak zpravidla slabá a nemívá dlouhého trvání. Pointa je v tom, že se vše odehrává v rámci stávajících institucí.¹⁰

Iniciátorem masa, strategií síla – Revoluce. Typ snadno představitelný – nespokojená společnost vojensky sesedí diktátorského panovníka. „Podle Karlové a Schmittera se jedná o případ, který prakticky nikdy nedospěje k demokracii.“¹¹ To by potvrzovaly události arabského jara. Jeden z případů, kde lze hovořit o úspěchu je Rumunsko.

Je samozřejmé, že skutečné historické události bývají mnohem komplikovanější a častokrát se přechody pohybují na rozmezí mezi některými typy přechodů. „Například násilí může být zmírněno kompromisem dříve, než stačí převládnout a stát se určujícím rysem. Také masy mohou být výrazně aktivizovány, ale zůstávají stále pod kontrolou bývalých elit.“¹²

⁷ Příloha č. 1.

⁸ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. str. 244–245.

⁹ ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. str. 74.

¹⁰ Tamtéž, str. 75.

¹¹ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. str. 245.

¹² DVORÁKOVÁ, Vladimíra a KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON, 1994. str. 65.

1.3 Etapy přechodů k demokracii

1.3.1 Rustow

Dankwart A. Rustow rozlišuje tři fáze. Nejdříve se ale vyjadřuje k nutným podmínkám přechodu k demokracii. Nejedná se dle něj o žádný stupeň ekonomického nebo společenského vývoje. Stačí pouze jediná: „*Drtivá většina občanů v budoucí demokracii nesmí mít žádné pochybnosti nebo mentální výhrady, pokud jde o to, ke kterému politickému společenství patří.*“¹³

Přípravná fáze (Preparatory Phase) – během ní se projeví nespokojenost společnosti s režimem prostřednictvím aktérů, kteří se dokáží koordinovat. Je možné, že mají různé cíle a zájmy, ale společně je tmelí právě nespokojenost s tím, jak se vládne dosud. Tato fáze končí ve chvíli, kdy vládnoucí elita uzná tyto aktéry jako opozici.¹⁴

Následně proces vstoupí do rozhodující fáze (Decision Phase). V tu chvíli už se řeší mnohem více otázek než v předchozí fázi, především aktéři dospějí k postoji, že zájem jednat mají obě strany a připravují se k řešení potenciálních konfliktů.¹⁵

Zbývá už jen domluvené převést do praxe, a to se děje ve fázi uvykání (Habituation Phase). Rustow uvádí, že nejdůležitější je hned první větší kompromis. „*První úspěch tedy může povzbudit soupeřící politické síly a jejich vůdce, aby předložili další významné demokratické postupy.*“¹⁶ Na závěr dodává, že už jen zbývá, aby si aktéři i elektorát uvědoměle osvojili pravidla demokratické soutěže.¹⁷

1.3.2 Przeworski

Przeworski rozděluje celý proces demokratizace do dvou fází. Tou první je *liberalizace*. V podstatě se jedná o vládnoucí elitou otevření prostoru pro změnu, která by mohla zajistit větší práva pro skupiny či jednotlivce, přičemž tyto změny do té doby nebyly

¹³ RUSTOW, Dankwart. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. In: *Comparative Politics*, Vol. 129, str. 350. (Překlad autora).

¹⁴ ŠPERKOVÁ, Kateřina. *Přechody k demokracii*. Diplomová práce, vedoucí doc. JUDr. Petr Pithart, dr. h. c. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011. str. 48–49.

¹⁵ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. str. 250–251.

¹⁶ RUSTOW, Dankwart. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. In: *Comparative Politics*, Vol. 129, str. 358. (Překlad autora).

¹⁷ Tamtéž, s. 361.

autoritářským režimem [umožněny] Przeworski se ptá, jak k něčemu takovému může dojít. Vysvětluje si to rozštěpením vládnoucí elity na dvě křídla. Na jedné straně liberalizátory a na druhé straně zastánce dosavadní striktní linie. Pokud se tato křídla od sebe vůbec neoddělí, nestane se nic. Pokud však ano, existují dva scénáře. Buď se zástupci občanské společnosti přidají k liberalizátorům a nedojde ke změně režimu, anebo se občanské skupiny budou dále organizovat. Pak mohou přijít na řadu represe, opět se tedy režim nezmění, pokud jsou represe úspěšné. Pokud ne, přirozeně vypukne povstání. A až v poslední variantě, kdy by se z liberalizátorů stali reformátoři, se může uskutečnit přechod k demokracii.¹⁸ Jak pravil klasik: „*V minulosti vedla k demokracii pouze jedna cesta, a to touha zbavit se hmatatelného zla, ale cest, které vedly nebo mohou vést z demokracie ven, je mnoho.*“¹⁹

Přínos studia fáze liberalizace spočívá v tom, že nám na následných statistických datech přehledně ukazuje, jak je přechod k demokracii nepravděpodobný. Vidíme, že na „cestě“, kterou je třeba vykonat, je několik křižovatek, a zkrátka cest, které k demokracii nevedou, je zásadně větší množství.

Až v případě úspěšné liberalizace můžeme začít hovořit o *demokratizaci*. Tu lze rozdělit do dalších dvou fází. Během první se musí vyřešit způsob, jak se vyvázat z předchozího autoritářského režimu, a v druhé fázi je třeba přijít na způsob budování institucí, které odpovídají demokratickému zřízení.

Nejen, že Przeworski rozděluje vládnoucí elitu na křídla tvrdé linie a reformátorů, ale také rozděluje opozici na radikály a umírněné. Následně vytváří logické rozvětvení, které vysvětluje výsledky dle toho, kdo s kým spolupracuje. Pro nás je zásadní, že pro úspěšný vznik demokracie je klíčový vztah mezi umírněnou částí opozice a reformátory ze strany vládnoucí elity.²⁰

Przeworski nám dává i odpověď na otázku, kterým okamžikem je přechod k demokracii u konce. To je ve chvíli, kdy nikdo ani neuvažuje nad tím, že by mohl v zemi fungovat jiný systém než demokratický. Linz a Stephan se vyjadřují obšírněji. Jednak kladou důraz na přesvědčení většiny, že řízení státu demokratickým způsobem je ten nejlepší

¹⁸ Příloha č. 2.

¹⁹ BRYCE, James: *Modern Democracies* London: Macmillan and CO, 1921. str. 661.

²⁰ Příloha č. 3.

Okomentoval(a): [NP1]: Možná bych toto souvětí zkusila zformulovat znovu.

možný. Dále na skutečnosti, že i opozice věří tomu, že veškeré konflikty se mají řešit dle platných – demokraticky schválených – zákonů. A na závěr: „*No significant national, social, economic, political, or institutional actors spend significant resources attempting to achieve their objectives by creating a nondemocratic regime or turning to violence or foreign intervention to secede from the state.*“²¹

Každý, kdo se chce tranzitologií zabývat, se musí zaměřit na tyto oblasti: „(...) *povaha odstraňovaného nedemokratického režimu a délka jeho trvání; mocenské způsoby a prostředky tohoto autoritářského režimu; činnost opozice; okolnosti ekonomického vývoje; převládající mezinárodní ovzduší.*“²² Následovat bude stručný historický exkurz a tato témata rozebereme v 5. kapitole.

²¹ LINZ, J., STEPHAN, A. *Problems of Democratic Transitions and Consolidations, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996. str. 6.

²² DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON, 1994. str. 30.

2 Sovětský svaz

Ke transformaci ve střední Evropě by pravděpodobně nikdy nedošlo bez změny stylu vládnutí v Moskvě. Ta započala s příchodem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka KSSS. Ten se do úřadu dostal po sérii pohřbů Brežněva²³, Andropova a Černěnka během pouhých dvou let. Byl to právě druhý jmenovaný, Jurij Andropov – dlouholetý šéf KGB, kdo prosadil „mladého“ Gorbačova do členství v politbyru. V jakém stavu Michail Gorbačov Sovětský svaz přebírá v roce 1985? Ve špatném. Přesto to zpočátku na dramatické změny nevypadalo. Hospodářské problémy měla vyřešit investice 200 miliard rublů do strojírenství, aniž by se musel měnit způsob organizace výroby nebo systém podniků²⁴ – sovětské výrobce tudíž opět nemuseli inovovat a stačilo jim se pouze soustředit na plán hrubé produkce. Klasickou byla i obměna nepohodlných mužů ve vedení strany. Gorbačov nechal vyměnit většinu politbyra, krajských tajemníků a téměř polovinu členů Ústředního výboru.²⁵ Nelze však říci, že by došlo k dramatickému zvratu v náplni práce soudruhů. Nový předseda vlády Nikolaj Ryzkov na své tehdejší spolupracovníky vzpomíná s odstupem času takto: „*Nic pořádně nedělali, pili jako bezední, kradli sami sobě, brali a strkali úplatky, ve svých souhrnných hlášeních z tribun a na novinových stránkách lhali, vlastní prolhanosti se ještě opájeli a jeden druhému věšeli na prsa metály.*“²⁶

Všimněme si poukazu na „bezedné pítí“, což nebyla záležitost pouze stranických špiček, ale prakticky celé společnosti. Gorbačov vnímal alkoholismus jako zásadní problém a pokusil se jej vyřešit. Je pravda, že produkce alkoholu klesla téměř na polovinu, to však neznamenalo, že by lidé přestali pít. Důsledek byl v podstatě dvojitý. Jednak se značně nedostatkovým zbožím stal cukr, protože začal pálit praktický každý, kdo mohl, a hlavně se rapidně snížily příjmy státního rozpočtu.²⁷

²³ ČT24. Pohřeb Brežněva – symbolická nehoda před zraky milionů diváků. Dostupné online (05. 27. 2024). Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/svet/pohreb-brezneva-symbolicka-nehoda-pred-zraky-milionu-divaku-291203>.

²⁴ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století*. Praha: Argo, 2015. 2. svazek, str. 477.

²⁵ V té doby byl tajemníkem moskevského výboru jmenován jistý Boris Nikolajevič Jelcin.

²⁶ Tamtéž, str. 476.

²⁷ VYDRA, Zbyněk. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2022. str. 398.

Okomentoval(a): [NP2]: Nebylo by vhodnější užívat příjmení?
Čistě z historického hlediska. :D

Hlavní problém rozpočtu Sovětského svazu však neležel na příjmové straně, ale na straně výdajové.²⁸ Gorbačov si dobře uvědomoval, že závod ve zbrojení je pro Sověty neudržitelný. Otázkou zůstává, do jaké míry se mohl nechat „obalamutit blafováním“ prezidenta Spojených států amerických Ronalda Reagana o tzv. „hvězdných válkách“. Realitou je, že se společně dohodli na vzájemném odzbrojování a snížení nákladů na zbrojení. V roce 1989 dokonce Sovětský svaz vynaložil na vojenské výdaje méně než 120 miliard dolarů.²⁹ A s Reaganovým nástupcem G. Bushem starším bylo stvrzeno snížení počtu mezikontinentálních balistických střel na jednu třetinu.³⁰

Okomentoval(a): [NP3]: Mně se to líbí, ale nevím, jestli ti to projde jako odborný jazyk. :D

Při hodnocení tehdejší doby se však nedopouštějme krátkozrakého ahistorismu. K vyvarování se mu, by nám mohla dopomoci vzpomínka samotného protagonisty z 15. listopadu 1989: „*Musím otevřeně říct, neboť to má velký význam pro pochopení politiky přestavby, její koncepce a jejích záměrů: z počátku jsme předpokládali, že půjde o nápravu dílčích deformací společenského organismu, o odstranění jednotlivých nedostatků toho systému, který se vytvořil v předcházejících desetiletí o urychlení sociálně ekonomického rozvoje země... Již brzy jsme zjistili, že nám opatření kosmetického charakteru nebude stačit.*“³¹ Vhodným doplněním může být postoj Anatolie Čerňajeva, který šest let pracoval jako Gorbačovův poradce, z roku 2005: „*Likvidovali jsme totalitní monstrum, ale neexistovala shoda na tom, co jej mělo nahradit; perestrojka proto ztratila směr a síly, které uvolnila, se vymkly kontrole.*“³²

Okomentoval(a): [NP4]: Takhle to zní, že ta vzpomínka k ahistorismu napomáhá. Spíše bych napsala něco jako „K vyvarování se mu by...“

Pro nás však není stěžejní osud SSSR, nás zajímá dění v jeho satelitech ve střední Evropě. Obojí se odvíjí od osoby posledního generálního tajemníka (ačkoliv Philipp Ther přisuzuje větší roli regionálním centrům)³³ a jeho plánu „přestavby“. „*Na začátku perestrojky, jejíž smysl byl v tom, aby byla dána svoboda našemu národu, muselo sovětské vedení přiznat toto právo i jiným zemím.*“³⁴

Okomentoval(a): [NP5]: Chyby a vynechávky jsou v citacích spíše záměrně, že?

²⁸ KREJČÍ, Oskar: *Geopolitika Ruska*. Praha: Professional Publishing, 2017. str. 235.

²⁹ Tamtéž, 236.

³⁰ ZUBOV, s. 484.

³¹ KOTYK, Václav: *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Praha: Oeconomica, 2009. str. 210.

³² KURFÜRST, Jaroslav: *Příběh ruské geopolitiky*. Praha: Karolinum, 2018. str. 217.

³³ THER, Philipp: *Nový příběh na starém kontinentě: příběh neoliberální Evropy*. Praha: Libri, 2016. str. 68.

³⁴ GORBAČEV, Michail Sergejevič: *Vzpomínky a zamyšlení: můj život*. Praha: Ikar, 2014. str. 323.

3 PLR

3.1 Nástup komunistů k moci

Je zapotřebí sledovat tento vývoj už od průběhu druhé světové války. Zásadní roli hrály dva subjekty. Na jedné straně odboj v exilu a na druhé odboj domácí – komunistický. V červenci 1944 vznikl v Moskvě Polský výbor národního osvobození, který Stalin označil za legitimní polskou vládu. Po skončení války však vznikla kompromisní vláda, kde měly i své čtyři zástupce strany pracující z exilu. Zbýlých 17 patřilo k Polské dělnické straně nebo k jejím spojencům. Následně však byla fyzicky zlikvidována většina podzemních struktur, které dříve spolupracovaly s Londýnskou emigrací. Komunisté tak odstranili svou největší konkurenci a alternativu.³⁵

To ale neplatilo dlouho, protože již na Jaltské konferenci bylo smluveno, že se v Polsku uskuteční parlamentní volby. Polská dělnická strana rychle vypožorovala, že favoritem na vítězství nejsou oni, nýbrž lidovci.³⁶ Za těchto okolností nebylo pro vládnoucí komunisty příhodné, aby volby proběhly. Proto se snažili přimět lidovce k přistoupení na jednotnou kandidátku nebo alespoň volby co nejvíce oddálit. To první se jim nezdařilo, druhé již ano. Volby se uskutečnily až v lednu 1947 a do té doby byli lidovci vystaveni nejen agresivní mediální kampani, někteří jejich členové byli dokonce zavražděni. Jejich předseda Stanisław Mikołajczyk společnou kandidátku s komunisty odmítal, protože očekával pro svou stranu výsledek kolem 70 %. Nakonec získali pouhých 10,3 %. Jak se mohl tak zmýlit? Nezmyslil. Komunisté výsledky voleb zfalšovali. „Podle částečných údajů z volebních obvodů, ve kterých se podařilo uchovat komunisty nedotčené volební schránky, padlo na PSL okolo 70 % až 80 % hlasů.“³⁷

O měsíc později byla přijata tzv. Malá ústava.³⁸ Ta zavedla novou instituci – Státní radu, „která byla konglomerátem ústavodárné a výkonné moci, jakož i velice širokým – prakticky neomezeně širokým – oprávněním vlády vydávat dekrety s účinností zákonů.“³⁹

³⁵ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století*. Vimperk: Dokořán, 2006. str. 91–94.

³⁶ Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL.

³⁷ Tamtéž, str. 96.

³⁸ Byla deklarována jako prozatímní.

³⁹ PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1939–1989*. Praha: Academia, 2000. str. 121.

Okomentoval(a): [NP6]: Pozor na formátování (stejně odsazení ve všech kapitolách).

V tuto chvíli už komunisté nepotřebovali své dosavadní spojence, a tak obvinili socialisty, že mají ve svých řadách „reakční síly spojené s exilem“.⁴⁰

Zcela definitivní tečkou za převzetím moci komunisty v Polsku bylo schválení nové ústavy v roce 1952. Výstižně ji popisuje Michal Kubát: „(...) byla jako celek více politickým manifestem než dokumentem, podle kterého by se mohl řídit ústavní systém.“⁴¹

3.2 Podmínky během 60. a 70. let

Stav v Polské lidové republice bychom mohli uvést údajným Stalinovým výrokem: „Je snazší osedlat krávu než zavést v Polsku komunismus.“⁴² A skutečně mnohé „ideály“ naplněny nebyly. Například zemědělství se podařilo kolektivizovat pouze z poloviny, ta druhá zůstala v soukromých rukou.

Podívejme se nejprve na situaci v roce 1968. Jsou zaznamenány studentské sympatie s pražským jarem v Československu.⁴³ V nejvyšších politických patrech však byla atmosféra jiná. Władysław Gomułka⁴⁴ (první tajemník PZPR) důrazně varoval Alexandra Dubčeka před liberalizací poměrů a nepřekvapivě se následně stal zastáncem srpnové intervence.⁴⁵ Když o dva roky později stávkovali dělníci po prudkém zdražení potravin, došlo ke změně na postu prvního tajemníka strany, protože Gomułka demonstrace potlačil až příliš krvavě, a na jeho místo nastoupil Edward Gierek. Bylo zřejmé, že po invazi vojsk zemí Varšavské smlouvy do Československa nepřicházejí liberální reformy v úvahu. Přesto Gierek našel způsob, jak v zemi zlepšit ekonomickou i politickou situaci. Jeho recept spočíval v půjčkách od západních zemí, které měly modernizovat výrobní prostředky a být splaceny vyvezeným zbožím. Následně bylo omezeno byrokratické příkazové řízení hospodářství a zrušil se zákaz

⁴⁰ VYKOUKAL, Jiří. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri, 2017. str. 170–171.

⁴¹ KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století*. Vimperk: Dokořán, 2006. str. 103.

⁴² BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 72.

⁴³ ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Polské poučení z pražského jara*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. str. 15.

⁴⁴ Termín „Gomulkovo tání se vztahuje k říjnu 1956 a nikoliv k jaru 1968.

⁴⁵ MACHCEWITZ, Pavel. „K čertu se suverenitou“: Władysław Gomułka a Pražské jaro, In: Blažek, Petr: *Polsko a Československo v roce 1968*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán, 2006, str. 83–103.

prodeje půdy, aby úspěšní zemědělci mohli rozšiřovat své pole působnosti. Dokonce byly povoleny i malé soukromé firmy vyrábějící zboží pro export.⁴⁶

Vnitřní situace tak byla na čas uklidněna. Zdrojem stálého napětí však byla hrozba další světové války. Polsko si dobře uvědomovalo, že v případě konfliktu se západními mocnostmi by se z jejich země stalo bojiště (opět). Se zajímavým řešením přišel plukovník Ryszard Kukliński. Dodnes je otázkou, do jaké míry jednal na vlastní pěst, každopádně válečné plány země Varšavské smlouvy předal CIA, čímž pozbyly smyslu.⁴⁷ Polsko tak bylo „zabezpečeno“ i zvnějšku.

Období relativního klidu končilo po pěti letech a z pohledu vládnoucí *Polské sjednocené dělnické strany* relativně zbytečně. Na svém VII. sjezdu v roce 1975 se usnesli, že ústavu doplní o článek vedoucí roli strany ve státě, spojení se SSSR a povinnost občanů „svědomitě plnit závazky vůči vlasti“⁴⁸ To vše ve své podstatě platilo již dávno před tím. Se svým nesouhlasem se nechali slyšet především zástupci inteligence, církve a studentstva, ale reálný dopad byl prakticky nulový. Poslanci Sejmu hlasovali zpravidla tak, jak jim strana nakázala. V případě, že by tak nečinili, bylo zaručené, že se zastupitelé již víckrát nestanou.⁴⁹ Tato „kosmetická“ změna ústavy a prakticky bezzubý odpor odhalili jednu drobnou, ale přesto velmi zásadní skutečnost. A to, že ani zvyšující se životní úroveň občanů nezaručuje kompletní loajalitu vůči režimu.

O rok později, když výrazně zdražily potraviny (a bylo zřejmé, že příjmy z vývozu nenaplní očekávání), šli dělníci opět do ulic. Tentokrát byly represe mnohem surovější, což podnítilo vznik „Výboru na obranu dělníků“.⁵⁰ Zásadní je, že výbor vzešel z řad inteligence, takže se odpor netýkal pouze jedné části společnosti jako dříve, a především, bylo to poprvé, kdy se jakási forma rezistence vůči režimu organizovala. Neformálním centrem KOR byl byt Jaceka Kuroña, který už v roce 1964 napsal otevřený

⁴⁶ KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy: visehradské země v globálním příběhu let 1992–2017*. Praha: Karolinum, 2019. str. 41.

⁴⁷ FRIEDEL, Jiří: *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023. str. 537.

⁴⁸ Tamtéž, str. 538.

⁴⁹ Viz https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Stomma.

⁵⁰ Komitet Obrony Robotnikow – KOR.

dopis Polské sjednocené dělnické straně, ve kterém kritizoval poměry a byl následně uvězněn.⁵¹

Vedle KOR, který šířil informace o zatčených a zacházení s nimi, se objevil další hráč, který naléhal na propuštění vězňů – katolická církev. Tu v Polsku nesmírně posílilo zvolení Karola Wojtyły, do té doby krakovského arcibiskupa, papežem. Zvolen byl na podzim roku 1978.⁵² „Gierek byl přesvědčen, že nedokáže návštěvě zabránit, přestože Kreml se ho k tomu snažil vybičovat.“⁵³ Brežněv si přál, aby Gierek jednoduše papeže nepřijal, jako to už stejně neudělal Władysław Gomułka s Pavlem VI., nebo, aby alespoň přesvědčili Jana Pavla II., aby dostal „diplomatickou nemoc“. Gierek tento plán „odmítal pochopit“, načež Brežněv reagoval slovy: „*No tak si dělej, co chceš, ale jen abyste toho ty a tvoje strana později nelitovali!*“⁵⁴ Nakonec k návštěvě došlo následujícího roku v létě. Dvanáct milionů Poláků přivítalo nyní již Jana Pavla II. Jen pro připomenutí, tehdy v Polsku žilo celkem třicet pět milionů obyvatel.

Hospodářská situace ale byla čím dál horší. K tomu přispívalo i nevlídné počasí, jednak špatná úroda, ale také silná zima. Paradoxně zatímco Polsko vyváželo uhlí, nemělo jej dostatek pro vlastní vytápění. Čím zoufalejší situace byla, tím intenzivněji fungovala tzv. „propaganda úspěchu“. Vysoká frekvence připomínání úspěchů socialistické ekonomiky při kontaktu s realitou lid značně popouzela.

3.3 Solidarita

Bylo otázkou času, kdy a kde se nespokojenost lidí projeví. Nezmiňuji to kvůli téměř 45letému odstupu a vědomí následujícího dění, ale protože se v tomto smyslu nechal v soukromí slyšet Edward Gierek, dodával však „že tyto drobné konflikty by měly vyšumět“.⁵⁵ Zajímavé je i načasování těchto slov, poněvadž zazněla 24. července 1980, načež Gierek

⁵¹ Viz <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/archiv/jacek-kuron-polsky-disident-a-intelektual-180974>

⁵² Jeden z vtípů, který v té době koloval se týkal dýmu, který ohlašuje ukončení konkláve. Tentokrát byl nejprve bílý a následně prý rudý, to Karol páčil svou stranickou legitimací.

⁵³ KERSHAW, Ian. *Na horské dráze*. Praha: Argo, 2019. str. 286.

⁵⁴ ANDREW, Christopher: *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 511.

⁵⁵ JABŁONOWSKI, Marek. *Narady i telekonferencje kierownictwa PZPR w latach 1980–1981*. Varšava: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, 2004. str. 46. (volný překlad autora).

odcestoval na třítydenní dovolenou k Černému moři. Pozvání Leonida Brežněva nešlo odmítnout.

Paczkowski⁵⁶ soudí, že ačkoliv se jednalo o špatnou prognózu, tak vycestování z Polska chybou nebylo, protože i kdyby lídr PSDS zůstal v tuzemsku, jeho vliv by byl býval stejně minimální. Byly to gdaňské loděnice, kde 14. srpna začala stávka s „běžnými požadavky“: vyšší platy, zlepšení dodávek základního zboží a navrácení práce těm, kteří byli vyhozeni. Burakowski⁵⁷ zmiňuje, že představitelé státu váhali, zda tvrdě zakročit nebo vyjednávat o kompromisu, zatímco dle Paczkowkiho⁵⁸ byly tyto požadavky přijaty. Stávka ale pokračovala dál, protože 16. srpna byl založen Mezipodnikový stávkový výbor s Lechem Wałęsou v čele. Následující den bylo předloženo dalších 21 požadavků, tím prvním bylo založení nezávislých odborů. Oba se shodují v tom, že se jedná o mimořádně důležitý bod, protože se do popředí dostaly občansko-politické problémy namísto ekonomických.

Způsob, kterým se stávkující snažili dosáhnout svých cílů, byl zvolen mimořádně chytré. „*Držet se za branami závodů (okupační stávka), žádné pochody v ulicích, které se jednak snadno rozhánějí a jednak se dají snadno zneužít k vyprovokování nepřistojností, jež pak zavdají záminku k zásahu, žádný alkohol, naopak, každý den mše...*“⁵⁹ Recept to byl úspěšný. Ve Štětíně to záhy vypadalo obdobně. A když na konci srpna došlo k uzavření tzv. Gdaňských dohod, kdy byl povolen vznik nezávislých odborů: Niezależny Samorządny Związek Zawodowy – NSZZ „Solidarność“, za přispění vysílání rádia Wolna Europa a BBC měla Solidarita jen během září na 3 miliony členů. Celkový počet se nakonec ustálil na deseti milionech! Důležité je uvědomit si, že se nejednalo pouze o jednu specifickou oblast společnosti, ale zastoupeni byli takřka všichni od dělníků, řemeslníků, rolníků, nebo občanských milicionářů, až po úředníky a učitele.

⁵⁶ PACZKOWSKI, Andrzej; MANETTI, Christina. *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980–1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*. Rochester: Boydell & Brewer, 2015. str. 13.

⁵⁷ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 93.

⁵⁸ PACZKOWSKI, Andrzej; MANETTI, Christina. *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980–1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*. Rochester: Boydell & Brewer, 2015. str. 13

⁵⁹ MLEJNEK, Josef. *Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?* In: *Securitas Imperii*, Praha: ÚSTR, 2012. str. 19.

Úsměvné se může zdát, že celá třetina členů komunistické strany patřila také do Solidarity.⁶⁰ A přitom se do roku 1981 členská základna vládnoucí strany snížila ze tří na dva miliony členů. Pro srovnání v Československu počet občanů v KSČ na počátku osmdesátých let rostl.⁶¹

Takovýto vývoj vyvolával optimismus a zdálo se, že budoucnost bude směřovat ke kompromisu. O ten však straně nikdy nešlo. Jednalo se pouze o taktický ústup. „*Musíme udělat krok zpět, abychom se nezřítily do propasti, a souhlasit se vznikem samosprávných odborů. Nemáme žádné jiné politické prostředky, jak celou situaci normalizovat, a použití síly je nemyslitelné. Když zinscenujeme ústup, budeme moci stranické síly znovu seskupit a připravit se na ofenzívu.*“⁶² Vládnoucí garnituře však takto na čas vznikla legitimní občanská opozice. Kvůli tomu rostlo mezinárodní napětí, protože ve vzduchu viselo uplatnění Brežněvovy doktríny. Ještě na konci roku 1980 NDR a ČSSR uzavřely s Polskem své hranice a sovětské jednotky se začaly přeskupovat v blízkém pohraničí. „*Vrchní velitel ozbrojených spojeneckých sil Varšavské smlouvy, maršál Viktor Kulikov, 3. prosince 1980 požádal polskou vládu o souhlas se zahájením pětidenního cvičení pod názvem „Sojuz 80“.*“⁶³ Plánoval, že do bratrské pomoci se zapojí 15 divizí z SSSR, 2 z Československa a jedna z Východního Německa.

V té době už nebyl generálním tajemníkem Edward Gierek,⁶⁴ který byl po srpnových dohodách odvolán⁶⁵ (údajně kvůli zdraví), ale Stanisław Kania. Ten patřil ke křídlu strany, které zastávalo drsnější přístup vůči Solidaritě, a opíral se především o armádu a bezpečnostní složky,⁶⁶ což byly jedny z mála oblastí, kde Solidarita své lidi neměla. K zásahu zemí Varšavské smlouvy nedošlo patrně z několika důvodů. Jednak Kania přesvědčil Brežněva, že situaci zvládne (přestože 3. prosince proběhlo v Moskvě setkání představitelů zemí Varšavské smlouvy, kde všichni Kaniu kritizovali, že postupuje ještě příliš mírně. „*For*

⁶⁰ GARTON ASH, Timothy. *Polska rewolucja. Solidarność 1980–1981*. Warszawa: Res publica, 1990, str. 110.

⁶¹ Srovnej: https://www.totalita.cz/vysvetlivky/s_ksc_clen_01.php

⁶² ANDREW, Christopher. *Neznámé špionážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 514.

⁶³ KOSMAN, Marcell. *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum, 2021. str. 379.

⁶⁴ Srovnej: <https://plus.rozhlas.cz/aparatnik-ktery-vedl-deset-let-polsko-kdo-byl-edward-gierek-8513402>

⁶⁵ V mezidobí byl populární žert: Jaký je rozdíl mezi Gierkem a Gomuškou? Žádný, akorát že Gierek to ještě neví.

⁶⁶ Ministrem národní obrany byl v té době ještě generál Wojciech Jaruzelski, o kterém ještě uslyšíme.

a full hour Kania talked. Than he and Brezhnev met privately. Intervention, he told Brezhnev, would forever stain the image of the USSR with blood. „OK, we don't march into Poland now,“ Brezhnev finally declared, „but if the situation gets worse we will come“⁶⁷). Za druhé: SSSR v té době válčil v Afganistánu. A za třetí: polský odpor by měl zcela jistě jiný rozměr než v Československu v roce 1968⁶⁸. A za čtvrté: rozhodně by si tím generální tajemník KSSS nezlepšil vztahy s americkým prezidentem Jimmy Carterem.

Od února 1981 byl polským předsedou vlády Wojciech Jaruzelski. Ač generál, tak jeho postup do užší špičky vedení státu byl uvítán i v řadách Solidarity.⁶⁹ Gierek i Kania byli pouhými aparátiky a s jejich osobami se nikdy nespojila naděje na vyřešení tehdejší palčivé situace. A protože v Polsku byla mnohem větší důvěra v armádu než v komunistickou stranu, tak při nástupu Jaruzelskiho do funkce Solidarita dokonce odložila svůj protest, během kterého chtěla vyjádřit frustraci z pro ni nedostupných masových médií.⁷⁰ S odstupem času Komsan soudí: „Pro zemi bylo štěstím, že její řízení se v tak složité situaci dostalo do rukou takového politika, vědomého si rizika a natolik zodpovědného.“⁷¹ Faktem je, že už čtyři dny po březnovém setkání s Wałęsou měl Jaruzelski v rukou analýzy z ministerstva národní obrany i ministerstva vnitra, které mu umožňovaly zavést stanné právo, na jehož vyhlášení v Moskvě velmi naléhali. Kania se o měsíc později nechal slyšet od svých kolegů: „Přes veškerý tlak Moskvy nechci použít proti opozici sílu. Nechci se zapsat do historie jako řezník polského národa.“⁷² On však již u kormidla dějin nestál, a navíc došlo k „Bydhošťskému incidentu“,⁷³ kdy dva příslušníci občanské milice surově zbili člena Solidarity. Reakcí byly další stávkové akce a opět byla ve hře intervence z východu. Tentokrát měly manévry krycí označení „Sojuz 81“ a maršál Ustinov

⁶⁷ BERNSTEIN, Carl. *His Holiness: John Paul II and the Hidden History of Our Time*. Londýn: Doubleday, 1996. str. 250. Překlad autora: Kania mluvil celou hodinu. Poté se s Brežněvem sešel mezi čtyřma očima. Brežněvovi řekl, že intervence by navždy pošpinila obraz SSSR krví. "Dobře, teď do Polska nevpochodujeme," prohlásil nakonec Brežněv, "ale pokud se situace zhorší, my přijdeme."

⁶⁸ Polský admirál Janczyszyn svým sovětským kolegům sdělil: „Jestli do Polska vstoupí cizí vojska, poteče krev potokem. Musíte chápat, že máte co do činění s Poláky a ne s Čechy.“ (ANDREW, s. 515).

⁶⁹ Patrně z důvodu, že při nepokojích v roce 1970 odmítl použít armádu.

⁷⁰ PACZKOWSKI, Andrzej; MANETTI, Christina. *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980–1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*. Rochester: Boydell & Brewer, 2015. str. 26.

⁷¹ KOSMAN, Marcell: *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum, 2021. str. 380.

⁷² ANDREW, Christopher: *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 518.

⁷³ FRIEDEL, Jiří: *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023. str. 546.

na sovětském politbyru pronesl: „*Na polské vedení musíme vyvíjet konstantní tlak a musíme jim dát najevo, že naše síly jsou připraveny.*“⁷⁴ Pravděpodobně nebyla Solidarita nikdy tak odhodlaná a mobilizovaná jako během března 1981. Možná i proto byl pro polskou společnost frustrující⁷⁵ následný vývoj. Lech Wałęsa dohodl kompromisní řešení, a to dokonce bez posvěcení Solidarity. To bylo pro radikálnější křídlo⁷⁶ nepřijatelné. Lech později vzpomínal, že si uvědomoval, že pravda je na straně radikálů, ale na rozdíl od nich si lépe uvědomoval, čeho je v této situaci reálné dosáhnout a jak tvrdý zárok proti Solidaritě by ze strany státních složek mohl nastat.

Přelomový moment se ale odehrál až na podzim. Uskutečnil se první celonárodní sjezd delegátů Solidarity. Své zástupce si vybralo téměř 9 milionů členů, tzn. 90 %. Domnívám se, že bych nepřeháněl, pokud bych tento sjezd označil za demokratické projevení vůle polského národa. A jak se vůle projevila? Nejprve zpěvem národní hymny a následně písně Bože což Polskę, ve které se dnes zpívá: „*Ojczyznę wolną pobołogosław Panie*“ – Požehnej svobodné vlastní Pane, ale v té době byl text ještě jiný: „*Ojczyznę wolną racz nam wrócić Panie*“ – Vrať nám svobodnou vlast, Pane.⁷⁷

Hned třetí den sjezdu byl přijat požadavek na svobodné volby do Sejmu. Je třeba si uvědomit, jak razantní posun to byl oproti požadavkům ze srpna 1980. Do této chvíle se o aktivitách Solidarity hovoří jako o „sebeomezující revoluci“.

Zásadní chvíle však nadešla až následujícího dne. Schválilo se „*Poselství pracujícím lidu východní Evropy: Delegáti shromáždění na Prvním sjezdu delegátů Nezávislého odborového svazu Solidarita zdraví dělníky z Albánie, Bulharska, Československa, Maďarska, Německé demokratické republiky, Rumunska a všech národů Sovětského svazu a vyjadřují jim podporu. Jakožto první nezávislý odborový svaz v našich poválečných dějinách pocítujeme hlubokou spřízněnost našich osudů.*“

⁷⁴ BYRNE, Malcolm. *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980–1981*. New York: Central European University Press, 2007. str. 187.

⁷⁵ Mrzuté to bylo i z toho důvodu, že během ledna 1981 přijal papež Jan Pavel II. návštěvu Lecha Wałęsy u sebe ve Vatikánu.

⁷⁶ V čele s Andrzejem Gwiazdou.

⁷⁷ Srovnej: https://cs.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%BCe,_co%C5%9B_Polsk%C4%99

*Ujišťujeme vás, že navzdory lžím šířeným ve vašich zemích jsme autentickou zaměstnaneckou organizací, zřízenou v návaznosti na dělnické stávky a čítající na deset milionů členů. Naším cílem je boj za zlepšení existenčních podmínek veškerého pracujícího lidu. Podporujeme ty z vás, kdo jste se rozhodli vydat se na náročnou cestu boje za svobodné odborové hnutí. Věříme, že už zakrátko se vaši a naši zástupci budou moci setkat za účelem výměny zkušeností z odborových svazů.*⁷⁸

Ohledně výrazu „navzdory lžím šířeným ve vašich zemích“ nepředpokládáme zbytečnou paranoii. Toto slovní spojení bylo zcela na místě. V Československu byli přívrženci Solidarity vykreslováni především jako pouzí lenivci.⁷⁹

Nezapomínejme, že u moci v Kremlu byl stále Brežněv, sice značně nemocný, ale bylo zřejmé, že ho tehdejší situace zrovna nečiní klidným. I proto sovětské politbyro zaslalo představitelům státní moci v Polsku dopis 14. září, jehož závěr byl formulován těmito slovy: *The CPSU CC and the Soviet Government believe that further toleration of any kind of anti-Soviet instances will harm Polish–Russian relations enormously and is completely contradictory to the allied obligations of Poland and to the vital interests of the Polish nation. We expect that immediate, radical and resolute steps will be taken on the side of the PUPP Leadership and the Polish Government to break this sinister anti-Soviet propaganda and these hostile activities toward the Soviet Union.*⁸⁰ O dva měsíce později už nebyl Wojciech Jaruzelski pouze premiér a ministr národní obrany, ale také první tajemník a předseda zemské rady. Když mu Brežněv zatelefonoval s gratulací k zisku nové funkce, odpověděl tímto stylem: „Moc ti děkuji, drahý Leonide Iljiči, za blahopřání a především za důvěru, kterou ve mně máš. Musím ti upřímně říci, že jsem měl jisté pochybnosti o tom, zda funkci přijmout, a souhlasil jsem jen proto, že jsem věděl, že mě podporuješ a že jsi tomuto

⁷⁸ Srovnej: https://pl.wikipedia.org/wiki/Pos%C5%82anie_do_ludzi_pracy_Europy_Wschodniej

⁷⁹ BLAŽEK, Petr. *Akce "Sever": Státní bezpečnost a krize Polské lidové republiky 1980–1984*. Praha: ÚSTR, 2017. 1. svazek, str. 11–32.

⁸⁰ BYRNE, Malcolm. *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980–1981*. New York: Central European University Press, 2007. str. 359. Překlad autora: ÚV KSSS a sovětská vláda se domnívají, že další tolerování jakýchkoli protisovětských projevů nesmírně poškodí polsko-ruské vztahy a je zcela v rozporu se spojeneckými závazky Polska a životními zájmy polského národa. Očekáváme, že ze strany vedení Polské sjednocené dělnické strany a polské vlády budou podniknuty okamžité, radikální a rozhodné kroky k přerušení této zlovolné protisovětské propagandy a těchto nepřátelských aktivit vůči Sovětskému svazu.

rozhodnutí nakloněn. Kdyby tomu tak nebylo, nikdy bych s tím nesouhlasil.“⁸¹ Abychom porozuměli dobovému kontextu, je třeba vědět, že Jaruzelskému bylo zřejmé, že ani on nemá plnou důvěru Sovětského svazu. Na druhou stranu bylo nepochybné, že on je jediný, kdo má autoritu na vyhlášení stanného práva, a proto ho Brežněv tolik potřeboval.

3.4 Výjimečný stav

Tenze ve společnosti neustávaly, hrozba intervence ze zahraničí byla zřetelná a ekonomická situace se dále zhoršovala.⁸² Rozhovory se zástupci církve a Solidarity nikam nevedly.⁸³ Během sjezdu celostátní komise Solidarity 3. prosince „(...) byla dohodnuta 24hodinová výstražná stávka a následně časově neomezená generální stávka, pokud by Sejm schválil vládě mimořádně pravomoci. Počátek akce byl plánován na 17. prosince.“⁸⁴ Sjezdu se však také účastnil vysoce postavený člověk ministerstva vnitra. Jaruzelski tak o všem věděl. Ještě 9. prosince však stále nebylo určené datum vyhlášení válečného stavu. Jaruzelski byl prý velmi nerozhodný a obával se, že se situace zvrhne na stranu církve jako v Iránu. Sovětské politbyro bylo v té době s Jaruzelskim velmi nespokojené, ale nikdo se neodvážil navrhnout jeho výměnu. Intervence již definitivně nepřipadala v úvahu a Andropov dokonce 10. prosince právě na setkání politbyra pronesl tyto věty: „*We can't risk such a step. We do not intend to introduce troops into Poland. That is the proper position, and we must adhere to it until the end. I don't know how things will turn out in Poland, but even if Poland falls under the control of Solidarity, that's the way it will be.*“⁸⁵ Jedenáctého už byla akce připravena, Jaruzelski byl však stále nerozhodný a 12. si poznamenal, že pokud

⁸¹ ANDREW, Christopher. *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 525.

⁸² Na lístky se kromě cukru kupoval benzín, alkohol, uzeniny, a dokonce i boty.

⁸³ Pokud by Solidarita ustoupila ke kompromisu, zpronevěřila by se „mandátu“, který jí na sjezdu byl udělen. Pokud by ustoupila PSDS, nebyla by to už komunistická strana.

⁸⁴ KOSMAN, Marceli. *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum, 2021. str. 383.

⁸⁵ KRAMER, Mark. *Soviet deliberations during the polish crisis, 1980–1981*. Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1999. str. 165. Překlad autora: Takový krok nemůžeme riskovat. Nemáme v úmyslu vyslat vojska do Polska. To je správný postoj a my se ho musíme držet až do konce. Nevím, jak to v Polsku dopadne, ale i kdyby se Polsko dostalo pod kontrolu Solidarity, tak to bude tak prostě bude.

se akce nepodaří, bude se muset zastřelit, protože v případě neúspěchu by bylo zřejmé, že bude fyzicky zlikvidován.⁸⁶

Nakonec Jaruzelski 13. prosince ráno vyhlásil „stan wojenny“. Člověk nemusí být lingvista, aby nabyl dojmu, že se jedná spíš o stav válečný. Pointa je v tom, že tehdejší polská ústava pojem „výjimečný stav“ vůbec neznala a v současné terminologii to, co se v Polsku dělo, válečnému stavu neodpovídalo.⁸⁷

Když jsem v úvodu této podkapitoly avizoval, že kompromis byl pro obě strany nepřijatelný, tak bych měl i uvést, že dobový intelektuál Adam Michnik by s tímto tvrzením rozhodně nesouhlasil. Michnik uváženě dospěl k postoji, že všichni tři aktéři této historické události mají stejný zájem – zabránit invazi vojsk Varšavské smlouvy. Pro polskou demokratickou opozici by to byl bezpochyby masakr. Ale obdobná blamáž by to byla pro SSSR i PSDS. A tato konstelace dle Michnika vytvářela podhoubí pro kompromis. Jinými slovy stačilo se dohodnout na tom, aby větší svoboda v Polsku vyšla Sovětský svaz „levněji“ než přímý vojenský zásah.⁸⁸

K tomu nakonec nedošlo. (Ne)očekávaně si Jaruzelski vystačil s tuzemskou silou. Vše začalo masivním – předem připraveným – zatýkáním. Zadrženo bylo 10 000 lidí. Do akce se zapojilo 30 000 milicionářů, 1750 tanků a 1900 bojových vozidel a vrtulníků.⁸⁹ Tisíce lidí ztratili své zaměstnání, desítky občanů zahynulo. Během první poloviny roku 1982 emigrovalo z Polska kolem 200 000 lidí.⁹⁰ Přesto se z pohledu PSDS jednalo o velké vítězství (přestože bylo Pyrrhovo). Prvním předpokladem úspěchu byl moment překvapení. Jednak se akce odehrála během víkendu, a hlavně nikdo nečekal, že by se tak slabý stát zmohl na tak silnou reakci. (Ti, kteří to tušili, se však snažili neprojevat zbytečně nahlas, aby nešířili poráženeckou náladu.)⁹¹ Celkově represe nebyly tak intenzivní

⁸⁶ ANDREW, Christopher. *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 527.

⁸⁷ Válečnému stavu odpovídá ozbrojený konflikt mezi dvěma a více státy.

⁸⁸ MICHNIK, Adam. *Sokratův stín*. Brno: Doplněk, 1998. str. 17–31.

⁸⁹ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 96.

⁹⁰ KAČEROVÁ, Jana: *Reflexe událostí v Polsku 1980–1983 v bývalém Východočeském kraji*. Brno, 2022. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav. Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Friedl, Ph.D., DSc. str. 36.

⁹¹ MLEJNEK, Josef: *Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?* In. *Securitas Imperii*, Praha: ÚSTR, 2012. str. 28.

jako v Maďarsku po roce 1956 nebo Československu 1968, každopádně ve vězení skončil mimo jiné i bývalý první tajemník Edward Gierek.

Pokud bychom přemýšleli nad motivací, které vedly k takto masivní akci, neměli bychom vynechat strach. Jedním z argumentů Jurije Andropova, kterým chtěl přesvědčit polského generála Milewského, byla představa Wałęsova vítězství: „*Kdyby se Wałęsa a jeho fašističtí společníci dostali k moci, začali by komunisty zavírat, střílet je a všemožně je perzekvovat. V takovém případě by se v největším ohrožení ocitli straničtí aktivisté, čekisté a vojenští velitelé.*“⁹²

Dalo by se předpokládat, že s lídry Solidarity bude zacházeno mnohem přísněji, ale ve své podstatě by to bylo pouze kontraproduktivní. Režimu stačilo, pokud dotyčný souhlasil s tím, že je PSDS stále jediným suverénem moci a do druhého dne byl zpravidla propuštěn. „*Luxusní podmínky byly zajištěny Lechu Wałęsovi, zprvu ve vile ministerstva vnitra nedaleko Varšavy a zakrátko v rekreačním středisku v Arlamówě na jihovýchodě Polska.*“⁹³ (Sice to bylo ještě před obdržením Nobelovy ceny, ale už tehdy byl Lech Wałęsa příliš světově známý na to, aby byl zlikvidován.) Každopádně, takto odříznut od běžného života byl Lech po celý jeden rok. Během této doby byla Solidarita oficiálně zrušena. Projevy odporu se děly i nadále, ale bez problému se dařilo všechny surově potlačit. Stěžejní roli sehrál Józef Glemp. Kdyby tento polský primas vyzval k ozbrojenému odporu, situace by jistě eskalovala. PSDS z toho měla velké obavy, ale naštěstí pro ně se Glemp ve svém kázání zaměřil na opatrnost. Jeho znění se neustále opakovalo v televizi a bylo vytištěno v novinách. Spousta katolíků trpce přijímala toto vyznění, neboť byli nepochybně odhodlaní položit i život za něco „vyššího“ než za opatrnost. Víkend tedy dopadl poklidně, ale co další dny? V těch se ukázala prozíravost Wojciecha Jaruzelskiho. Ten si velmi dobře uvědomoval, která okolnost dokáže utopit odpor nezatčených členů Solidarity – materiální dostatek zboží v obchodech. Vzpomeneme-li si, co předcházelo erupci napětí v sedmdesátých letech, bylo to právě zboží drahé, nebo dokonce úplně nedostupné. „*Požádal Moskvu, aby co nejdříve*

⁹² ANDREW, Christopher: *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 517.

⁹³ KOSMAN, Marcell: *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum, 2021. str 384.

zaslala boty, hračky a další spotřební zboží.“⁹⁴ A to byl de facto konec odporu vůči režimu na počátku osmdesátých let.⁹⁵

To, že nakonec nedošlo k vojenské intervenci okolních zemí východního bloku, nevítili s úlevou pouze obyvatelé Polska, ale také Spojené státy americké. Jejich reakce se tak mohla omezit na „pouhé“ ekonomické sankce. Jak již víme, polská ekonomika prožívala náročné období a snížení zisků z exportu zboží na západ pro ni bylo značně citlivé. I z těchto důvodů výjimečný stav skončil „už“ 21. července 1983 (tedy netrval sedm let, jak je chybně uvedeno v jinak znamenitém článku Respektu z roku 2000).⁹⁶ Kromě sankcí USA měl svůj podíl vlivu také papež Jan Pavel II. Tomu se podařilo svou vlast navštívit v krátké době podruhé a pro odpůrce režimu i běžného obyvatele to byla náramná vzpruha na duši. Návštěva hlavy katolické církve proběhla v červnu. „*Během osmi dnů mohli všichni jasně a bez přestání pozorovat propast mezi jeho nesmírnou morální autoritou a zdiskreditovaným státem vedeným jednou stranou.*“⁹⁷ Když to srovnáme s létem 1982, kdy Jan Pavel cestoval mezi katolickou Argentinou a Velkou Británií, aby mírnil Falklandskou krizi, a o rok dřív byl na něj dokonce spáchán atentát. (Kulka jen těsně minula jeho srdce.⁹⁸) S přihlédnutím k těmto zkušenostem toto byl ještě relativně poklidně strávený čas.

Po skončení „stanu wojennego“ se většina běžných věcí vrátila do svých starých kolejí. To zásadní však nikoliv. „*Solidarita zůstala zakázána, ale přežívala v ilegalitě – zčásti díky tajné pomoci CIA – jako potenciálně stále rozsáhlé disidentské hnutí.*“⁹⁹

V říjnu byla Lechu Wałęsovi udělena Nobelova cena míru.¹⁰⁰ Následně oznámil, že peníze, které díky tomu získá, věnuje zemědělcům, aby mohli konečně zmodernizovat svou

⁹⁴ ANDREW, Christopher. *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 529.

⁹⁵ Několik horníků v Katovicích zaplatilo svým životem a na stěnách se objevovaly nápisy „Zima je vaše, jaro bude naše“, ale to je vesměs vše.

⁹⁶ Srovnej: <https://www.respekt.cz/tydenik/2000/36/svoboda-ma-jmeno-solidarita>

⁹⁷ ANDREW, Christopher. *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha: Academia, 2001. str. 534.

⁹⁸ Na Wikipedii se k této události píše o spekulaci, že za atentátem stála KGB. Tato hypotéza sice dává smysl, ale odborná literatura uvádí, že neexistuje důkaz, který by ji potvrzoval.

⁹⁹ KERSHAW, Ian. *Na horské dráze*. Praha: Argo, 2019. str. 288.

¹⁰⁰ Cenu převzala jeho žena se synem. Wałęsa měl obavu, že by jej při cestě zpět z Norska už do Polska nevpustili.

techniku.¹⁰¹ Tato slova generálního tajemníka SSSR pochopitelně nepotěšila, ale krátce na to už byl v této pozici někdo jiný. Když o rok později zemřel i Konstantin Černěnko, Gorbačov otevřeně přiznal, že hrozba Sovětské intervence bylo pouhé blufování, které už se v budoucnosti opakovat nebude.

3.5 Cesta ke kulatému stolu

V roce 1984 byl v zemi z pohledu vládní garnitury relativní klid.¹⁰² Jaruzelski předpovídal, že je to pouze dočasná situace, a tak učinil několik opatření, aby současný stav prodloužil. Jednak začal na veřejnosti nosit oblek místo vojenské uniformy, nechal založit nové odbory,¹⁰³ o rok později formálně předal předsednictví vlády do rukou Zbigniewa Messnera a v roce 1986 propustil všechny politické vězně, a dokonce představil plán na zlepšení ekonomických problémů země. To vše působilo dobře nejen k vlastním občanům, ale i jako signál do zahraničí. Polsko si totiž uvědomovalo, že země RVHP mu s ekonomickými těžkostmi moc nepomohou. Samo si pomoci nemohlo, a tak bylo zapotřebí minimalizovat sankce západu. K tomu definitivně došlo až v roce 1987 po prosbách opozice.¹⁰⁴

Aby měly vládní špičky lepší přehled ve společenských náladách, nechávaly si vypracovat průzkum spokojenosti s ekonomickým stavem země. V roce 1985 situaci považovalo za špatnou pouze 38 % dotázaných, zatímco o rok později to bylo 58 % a v roce 1987 už dokonce 69 %.¹⁰⁵ To nebyl šťastný čas pro svolání referenda, které mělo posvětit vládní politiku. Lidé měli vyjádřit souhlas s těmito otázkami: „1. Podporujete plnou implementaci programu radikálního vedení ekonomiky předloženého parlamentu, který zjevně usiluje o zlepšení životních podmínek, s vědomím, že to vyžaduje náročné dvouleté nebo tříleté přechodné období rychlých změn? 2. Podporujete polský model hluboké demokratizace politického života, jenž cílí na povzbuzení samosprávy, rozšiřování

¹⁰¹ BOYES, Roger, Lech Walesa. *The Naked President. A Political Life of Lech Walesa*. Secker & Warburg, 1994. str. 137.

¹⁰² S výjimkou účasti 250 000 lidí na pohřbu kněze Jerzyho Popiełuszka, který byl zavražděn členy SB – Služba Bezpieczeństwa.

¹⁰³ Celopolské dohody odborových svazů – Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych

¹⁰⁴ FRIEDEL, Jiří. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023. str. 554.

¹⁰⁵ PACZKOWSKI, Andrzej; MANETTI, Christina. *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980–1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*. Rochester: Boydell & Brewer, 2015. str. 289.

*občanských práv a občanské participace na řízení země?*¹⁰⁶ Aby bylo referendum závazné, musela se kladně vyslovit většina ze všech oprávněných voličů. Lech Wałęsa vyzýval k bojkotu hlasování, kterého se zúčastnilo 67 % voličů a kladně se jich vyjádřilo jenom 60 %.¹⁰⁷ To však nestačilo a dle Adama Burakowskiho si Jaruzelski v tu chvíli uvědomil, že je v budoucnu nevyhnutelně podělit se o moc s opozicí.¹⁰⁸ V následujícím roce se přidala vysoká inflace kolem 25 % a opět nedostatečné množství zboží v obchodech.

Inflace měla jednoduchou příčinu. Vláda se snažila udržet sociální smír, a proto zvyšovala platy. Zároveň nebyla však schopna vyřešit strukturální problémy, a tak výrazně zvyšovala ceny – převážně spotřebního zboží. Jan Křen uvádí, že společnost již byla tak unavená, že vláda, a dokonce i opozice neočekávaly, že by se lidé mohli nadechnout k odporu.¹⁰⁹ (Věrohodnost publikace oslabuje chybné tvrzení o pár řádek níže, že se zmíněné referendum odehrálo v listopadu roku 1988.) Oproti tomu Packowski píše, že opozice měla očekávání daleko větší.¹¹⁰ Co se vlastně stalo? Během dubna a května proběhla menší vlna stávek proti zdražování potravin a za legalizaci Solidarity. Tyto stávky byly ještě potlačeny, ale v srpnu se situace opakovala. Je třeba si uvědomit, že nestávkovali stejní lidé jako na počátku osmdesátých let, ale především mladší generace, která byla mnohem neústupnější a cítila na úplnou kapitulaci komunistů, ne pouze na dělení se o moc. Wojciech Jaruzelski strategicky nezvolil cestu intenzivnějších represí, ale přijal několik let trvající nabídku Lecha Wałęsy na zahájení rozhovorů. „*Konečně VIII. Plénum ÚV PZPR 28. srpna 1988 vyjádřilo souhlas, aby ministr Czesław Kiszczak zahájil rozhovory s Lechem Wałęsou. Začal tzv. negociační manévr. V podstatě to znamenalo, že moc přiznala porážku. K opatřením z 13. prosince se přece nerozhodla proto, aby po šesti, sedmi letech jednala s opozicí.*“¹¹¹ Podmínkou pro vedení rozhovorů bylo ukončení stávek. Wałęsa váhal, ale nakonec souhlasil a pomohl s uklidněním situace. Dostal se tak do nejisté pozice, protože bylo stále možné, že

¹⁰⁶ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 108.

¹⁰⁷ FRIEDL, Jiří. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023. str. 555.

¹⁰⁸ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 109.

¹⁰⁹ KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy: visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017*. Praha: Karolinum, 2019. str. 68.

¹¹⁰ PACZKOWSKI, Andrzej; MANETTI, Christina. *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980–1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*. Rochester: Boydell & Brewer, 2015. str. 290.

¹¹¹ CHWALBA, Andrzej. *Polsko 1989–2008: dějiny současnosti*. Brno: CDK, 2009. str. 17.

se jej komunisté snaží pouze zmanipulovat. Ti měli v tuto chvíli navrch a jeden z nich se odhodlal k nečekanému kroku.

Alfred Miodowicz, člen politbyra, přišel s nápadem uskutečnit živě vysílanou televizní debatu, ve které by Wałęsu porazil, a tak Solidaritu zdiskreditoval. Stal se však pravý opak. Podle průzkumu, který se uskutečnil o den později, vnímalo 64 % sledujících jako vítěze Wałęsu, pro 34 % diváků to byla remíza.¹¹² Otázkou pro mne v této záležitosti zůstává role Wojciecha Jaruzelského, protože v knize Adama Burakowskiho se píše: „*Miodowicz (...) se rozhodl donutit Jaruzelského, aby dal souhlas k televizní debatě...*“¹¹³ zatímco Friedel poznamenává: „*(...) v debatě Wałęsa Miodowicze jednoznačně porazil, což uznávali i Jaruzelski a Kiszczak, se kterými Miodowicz svou výzvu na souboj předem nekonzultoval.*“¹¹⁴

Pro Jaruzelského už bylo zcela definitivní, že nadešel čas na otevřené jednání s opozicí. Toto přesvědčení ale nesdílela většina PSDS. Situaci měl vyřešit X. sjezd ÚV, který se sešel mezi 16. a 18. lednem 1989.¹¹⁵ Většina řečníků se vymezovala proti jednání se Solidaritou a spíše chválili osvědčený postup represí během výjimečného stavu. Nejen Jaruzelski, ale i Kiszczak, Rakowski¹¹⁶ a Siwicki (ministr obrany) ostře reagovali – podali demisi. „*(...) pro její přijetí nehlasoval nikdo, a jen čtyři členové ÚV se hlasování zdrželi. Poté plénum značnou většinou hlasů schválilo usnesení, proti němuž většina tak horlivě protestovala v diskusi. Titíž lidé, kteří Jaruzelského pokládali za zrádce, se zalekli jeho odchodu.*“¹¹⁷

3.6 Kulatý stůl a jeho důsledky

Tímto svébytným způsobem Jaruzelski se svými kolegy prosadil otevřené jednání s opozicí, která byla od této chvíle opět oficiálním hráčem.¹¹⁸ Zbývalo vymyslet způsob, kterým se diskuse odehraje, a především, kdo všechno se jí zúčastní. Tyto záležitosti byly

¹¹² BADURA, Barbara. *Společnost a vláda lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS*. Warsaw: CBOS, 1994. str. 384.

¹¹³ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 114.

¹¹⁴ FRIEDL, Jiří. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023. str. 556.

¹¹⁵ Mějme na paměti, že v Československu se právě v této době odehrávají události, na které se souhrnně vzpomíná pod označením „Palachův týden“.

¹¹⁶ V září 1988 nahradil Zbigniewa Messnera na postu předsedy vlády.

¹¹⁷ MODZELEWSKI, Karol. *Zaženem dějin klisny!: vyznání potlučeného jezdce*. Ostrava: PANT, 2015. str. 298

¹¹⁸ Byl vysloven souhlas s obnovením Solidarity.

dojednány ve vile v Magdalence (vesnice u Varšavy) tzv. za zavřenými dveřmi. Dodnes existují hypotézy o zradě polského národa, které mají kořeny právě na těchto jednáních. Já považuji za důležité zmínit fakt, že v Magdalence byli přítomní i zástupci církve, kteří jednak odmítali radikální návrhy z obou táborů a zároveň byli nápomocní ve chvílích, kdy se pozdější jednání u kulatého stolu „zadrhly“.

Slavné rozhovory u speciálně vyrobeného kulatého stolu známé z fotografií a sledované takřka celým světem začaly 6. února 1989. Málokdo však ví, že setkání se za tímto stolem z praktických důvodů uskutečnily pouze dvě – první a poslední.¹¹⁹ Celkem mělo jednání 452 zúčastněných. Ti byli rozděleni do tří hlavních skupin. „*První pracovní skupina se zabývala sociálně-ekonomickými otázkami, druhá pracovní skupina jednala o politických reformách a třetí skupina diskutovala o problematice odborového pluralismu. (...) existovalo ještě několik podskupin. Ty se věnovaly následujícím problematikám: zemědělství, hornictví, právo a soudnictví, místní samospráva, mládež, média, věda, školství, zdravotnictví, ekologie. Jak je vidět, (...) struktura připomínala vládní agendu.*“¹²⁰

Kdo byli hlavní aktéři? Na straně opozice to vedle Lecha Walesy byl Tadeusz Mazowiecky, o kterém ještě uslyšíme. Zbigniew Bujak, oba bratři Kaczyńští, ale i jiní budoucí premiéři nebo prezidenti. V této práci už jsem použil texty dobových účastníků Adama Michnika a Karola Modzelewskiho, ale u kulatého stolu byl osobně přítomný pouze první jmenovaný. Na vládní straně chyběl Wojciech Jaruzelski, který vše pozoroval zpovzdálí s informacemi z první ruky od Czesława Kiszczaka a Alfreda Miodowicze. Zajímavostí je, že nejednotnost trápila více vládní tábor než opoziční,¹²¹ průběhem celého rokování se táhlo napětí mezi mírnějším a tvrdším křídlem strany. Zmínil jsem, že klíčovou roli při vzniku kulatého stolu sehrála církev. Její zástupci sice přímo u stolu nezasedali, ale kdykoliv se jednání zadrhla, právě díky církevním hodnostářům se dokázala znovu rozběhnout, většinou při společném setkání ve zmíněné vile Magdalence.

¹¹⁹ BLAŽEK, Petr. *Dominový efekt: opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2013. str.84.

¹²⁰ KUBÁT, Michal: *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989–2005)*. Praha: Slon, 2005. str. 19–20.

¹²¹ Respektive ti, kteří nesouhlasili s jednáním, sice demonstrovali v ulicích, ale to nenarušovalo proces vyjednávání.

Po dvou měsících jednání vládní strana ustoupila ze svého požadavku jednotné kandidátky pro nadcházející volby. Bylo dohodnuto, že 35 % míst v Sejmu bude obsazeno dle svobodné politické soutěže a v nově vytvořeném Senátu to bude celých 100 % křesel. PSDS se domnívala, že bude mít plnou kontrolu nad volbou prezidenta, kterého měly volit obě komory dohromady. Protože Sejm měl 460 členů, zatímco Senát byl pouze pro stovku senátorů a ke zvolení prezidenta bylo zapotřebí dvou třetin hlasů. Došlo také k rozšíření prezidentských pravomocí (odpovědnost za vnitřní i vnější bezpečnost země), ale o prezidentskou formu vlády se nejednalo. Opozice s tímto volebním formátem souhlasila výměnou za senátní suspenzivní veto, k jehož přehlasování bylo zapotřebí dvoutřetinové většiny v Sejmu.¹²²

3.7 Volby¹²³

Byly naplánovány na červen, tedy dva měsíce po dohodách od kulatého stolu. Radikální část opozice vyzývala k bojkotu, neboť se nejednalo o skutečně demokratické volby,¹²⁴ čímž mírně snížili volební účast. Dle mého názoru se klíčový moment odehrál již 7. dubna. Tehdy se vedení Solidarity rozhodlo, že se voleb zúčastní pouze užší špička hnutí. Jinými slovy, že vyšlou přesně tolik kandidátů, kolik mohou maximálně získat. To bylo zásadní pro budoucí úspěch, protože vládní strany¹²⁵ nepochopily volební mechanismus. Kromě zbytečně velkého množství svých kandidátů napsali na kandidátky i celou řadu společensky oblíbených lidí, kteří nebyli se stranou přímo spojeni. Výsledkem bylo, že se hlasy pro ně rozmělnily, zatímco kandidáti Solidarity obdrželi koncentrovanou podporu.¹²⁶

„Už po prvním kole získali kandidáti Solidarity 160 mandátů ze 161 možných v sejm, v senátu pak 92 ze 100. S výjimkou jednoho dosáhli na všechny zbývající mandáty ve druhém kole...“¹²⁷ Na podzim téhož roku se stala slavnou věta herečky Joanny Szczepkowske, která zazněla v živém vysílání: „*Proszę Państwa, 4 czerwca 1989 roku skończył się w Polsce komunizm.*“¹²⁸

¹²² PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1939–1989*. Praha: Academia, 2000. str. 354–355.

¹²³ Příloha č.4.

¹²⁴ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 135.

¹²⁵ Vedle PSDS ještě ZSL – agrární socialisté a další, kteří byli sdruženi ve frontě národní jednoty.

¹²⁶ Tamtéž, 137.

¹²⁷ FRIEDL, Jiří. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023. str. 558.

¹²⁸ Viz: https://www.youtube.com/watch?v=JkuYYu8PL_I.

Výsledek voleb zpřehlednil dohodnuté zvolení Wojciecha Jaruzelského prezidentem, protože bylo zřejmé, že jeho mandát nebude disponovat legitimní podporou. Nakonec došlo k dohodě, kterou znázorňují Michnikova slova: „Váš prezident, náš premiér.“¹²⁹ „(...) ihned poté, co Kiszczak přiznal nemožnost sestavení vlády pod svým vedením, pověřil Jaruzelski 19. srpna zformováním nového koaličního kabinetu Tadeusze Mazowieckého s tím, že PSDS budou ponechána klíčová ministerstva vnitra a obrany.¹³⁰ Mazowieckého vláda měla polovinu členů ze Solidarity a 12. září získala od Sejmu důvěru, přičemž ze 415 poslanců hlasovalo pro 402 a 13 se hlasování zdrželo. Tento moment je dle většiny autorů nejvýraznějším mezníkem v procesu přechodu od nedemokratického režimu.¹³¹ Jiní kladou spíše důraz na změnu ústavy v prosinci 1989, jejíž součástí byla změna erbu a názvu země na Polská republika.

Ačkoliv původní plán dohod od kulatého stolu počítal s dlouhým 4–6letým přechodným obdobím, nabraly změny v Polsku rychlejší tempo. Iniciátorem byl Lech Wałęsa, který v dubnu 1990 oznámil, že se chce stát prezidentem. Několikrát se sešel s Wojciechem Jaruzelským, který v červenci vyjádřil svou ochotu opustit svůj úřad a v září dokonce navrhl zákon o zkrácení svého volebního období a uspořádání všeobecných voleb na tuto funkci. Následovala kampaň, která byla poměrně svérázná i na ranou demokracii. „(...) před prvním i druhým kolem (9. prosince), se nejednou používal brutální a vulgární jazyk. Pomluvy byly na denním pořádku. Svědčily nejen o kandidátech, ale také o elektorátu, o jeho slabé politické zkušenosti a nepatrných znalostech.“¹³² Ve volbě drtivě zvítězil Lech Wałęsa s téměř tříčtvrtinovým ziskem hlasů ve druhém kole. Jeden z jeho předvolebních slibů spočíval v rozpuštění Sejmu a vyhlášení nových parlamentních voleb. To však neučinil. V té době velké neshody nad formou nového volebního systému.

První opravdu svobodné parlamentní volby proběhly až v říjnu 1991, tedy jako poslední mezi postkomunistickými evropskými zeměmi. Volební systém byl poměrný a věrně odrazil fragmentovanou politickou scénu.¹³³ V zásadě se vytvořily čtyři podobně silné

¹²⁹ Srovnej: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/adam-michnik-vas-prezident-nas-premier/>.

¹³⁰ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum, 1998. str. 398.

¹³¹ BURAKOWSKI, Adam: *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 152–153.

¹³² CHWALBA, Andrzej. *Polsko 1989-2008: dějiny současnosti*. Brno: CDK, 2009. str. 33–34.

¹³³ NOVÁK, Miroslav a kol. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2004. str. 117.

skupiny. Liberální demokraté kolem Mazowieckého, kteří si přáli pokračování ekonomických reforem Leszeka Balcerowicze.¹³⁴ „Antikomunisté“, kteří se dožadovali potrestání pohlavářů PSDS.¹³⁵ Populističtí postkomunisté, kteří těžili ze zvýšení míry nezaměstnanosti v důsledku Balcerowiczových reforem.¹³⁶ (Právě jejich voliči bývají označováni za „the losers of transition“.)¹³⁷ A venkovští katolíci.¹³⁸ Zajímavostí je, že při řešení této patové situace pomohlo v dalších letech mj. i tzv. volební inženýrství. To je pro českého voliče po zkušenostech z roku 2000 celkem neoblíbený instrument, ale Novák s Lebedou k tomu poznamenávají: „(...) pokud není volební inženýrství důsledkem účelové politiky extrémních antisystémových (antidemokratických) politických uskupení a tedy nenabírá krajních podob (ve smyslu okleštění demokratických vlastností voleb a jejich demokratických funkcí), potom se ho v žádném případě nemusíme bát. Polsko to dobře ukazuje.“¹³⁹

Ač byla polská politická situace komplikovaná a nepřehledná, můžeme jednoznačně konstatovat, že po parlamentních volbách v roce 1991 byla demokracie v Polsku „the only game in town“.¹⁴⁰

¹³⁴ Unia Demokratyczna.

¹³⁵ Porozumienie Centrum; Ruch dla Rzeczypospolitej; Ruch Odbudowy Polski; Liga Polskich Rodzin.

¹³⁶ Sojusz Lewicy Demokratycznej.

¹³⁷ KWIATKOWSKA, Agnieszka, a kol. *Hollowed or redefined? Changing visions of democracy in the political discourse of Law and Justice*. In.: *Democratization*, Roč. 30. č. 3., 2023. str. 461.

¹³⁸ Polskie Stronnictwo Ludowe.

¹³⁹ Tamtéž, s. 120.

¹⁴⁰ LINZ, J., STEPHAN, A. *Problems of Democratic Transitions and Consolidations, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996. str.5.

4 MLR

4.1 Počátek režimu

Vzniku Maďarské lidové republiky v roce 1949 předcházely zajímavý poválečný vývoj. Protože Maďarsko stálo po druhé světové válce na straně poražených, západní spojenci, kteří měli obavu ze zvyšujícího se vlivu Moskvy, naléhali na uskutečnění svobodných voleb co nejdříve. K těm došlo už v listopadu 1945.¹⁴¹ Komunisté si slibovali velký úspěch, např. József Révai hlásal zdrcující vítězství a zisk okolo 70 %.¹⁴² Nakonec získali procent pouze necelých 17. Ačkoliv agrárníci zvítězili a obsadili 245 z 409 možných mandátů, nesestavili jednobarevnou vládu, ale právě pod vlivem spojenců¹⁴³ utvořili koalici mimo jiné i s komunisty. To stačilo Mátyási Rákosimu, který v té době stál v jejich čele, aby odstartoval svou metodu „salámové taktiky“. Ta byla úspěšná především kvůli dvěma důvodům. Jednak sovětské vojsko neopustilo Maďarsko (na rozdíl od Československa), ačkoliv se s tím počítalo v mírové smlouvě, důvod se však našel: „*Do devadesáti dnů po ratifikaci předpokládala smlouva odchod sovětských vojsk ze země s výjimkou jednotek, udržující spojení s okupačním pásmem v Rakousku.*“¹⁴⁴ A za druhé jim k odstranění svých odpůrců pomohl nový zákon na ochranu republiky a veřejného pořádku.¹⁴⁵

Následovala další fáze znárodnování a intriky vedoucí k postupnému odchodu členů¹⁴⁶ nejsilnější strany do zahraničí. Ve volbách v roce 1947 už komunisté volby dokonce vyhráli, byť s ne stále zcela přesvědčivým výsledkem 22 %. Následně se spojili se sociální demokracií a eliminovali zbytky opozice. Ve volbách v květnu 1949 se smělo kandidovat pouze na jednotné kandidátce Maďarské lidové fronty.

Na podzim už nový parlament schválil novou ústavu Maďarské lidové republiky. Vzápětí se komunisté po sovětském vzoru vypořádali i s „vnitřním nepřítelem“. László Rajk, který byl za druhé světové války tajemníkem komunistické strany, která fungovala

¹⁴¹ Viz: https://en.wikipedia.org/wiki/1945_Hungarian_parliamentary_election.

¹⁴² KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: NLN, 2001. str. 364.

¹⁴³ Především sovětského maršála Vorošilova.

¹⁴⁴ PRAŽÁK, Richard. *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. str. 278.

¹⁴⁵ VYKOUKAL, Jiří. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri, 2017. str. 186.

¹⁴⁶ Ferenc Nagy byl předsedou vlády a ještě před volbami byl donucen k emigraci.

v ilegaltě, a následně pracoval jako ministr vnitra, byl v říjnu 1949¹⁴⁷ popraven po obvinění z velezrady a spolupráce s Josipem Titem.¹⁴⁸

4.2 Krize 1956 a její důsledky

Přestože události z maďarských dějin roku 1956 žijí v povědomí i pro našince, považují za podstatné je zde stručně shrnout, protože hrají svou roli i v transformačním období.

Po smrti Stalina byl Mátyás Rákosi pozván do Moskvy, kde ho „*sovětští vůdcové ponižujícím způsobem pokárali za politiku napodobující jejich dřívější metody, které vyústili v kult osobnosti, teror, nesmyslnou industrializaci, násilnou kolektivizaci zemědělství a úděsnou životní úroveň.*“¹⁴⁹ Následně jej nechali vyměnit za Imreho Nagye, který byl znám svými dřívějšími názory proti kolektivizaci. Ten, vzápětí přesměroval investice z těžkého průmyslu do výroby spotřebního zboží. Uvolnění se netýkalo pouze ekonomiky, ale i zemědělství, kultury a ideologie ve veřejném prostoru. Toto období „tání“ netrvalo déle než rok a půl. Co se stalo? Opět za tím byl vliv Moskvy. O své postavení přišel Georgij Maximilianovič Malenkov, který nad Imre Nagyem držel ochranou ruku. Nikita Chruščov tvrdě kritizoval příliš liberální přístup, a to byla voda na mlýn Mátyáse Rákosiho, který dokázal zařadit sesazení dosavadního premiéra v dubnu 1955.¹⁵⁰

Vidíme, že situace byla dosti vratká ještě před památným XX. Sjezdem KSSS. Vzápětí se spojili mladí studenti s dělníky na akcích, které organizoval tzv. Petöfiho kroužek, jejichž cílem bylo odstoupení Mátyáse Rákosiho. K tomu skutečně došlo, ale v čele strany jej nevystřídal Imre Nagy, jak si demonstrující přáli, ale Ernő Gerő, který byl ze stejného křídla jako Rákosi. Situace se dále vyostřovala a požadavky demonstrujících se stupňovaly: „*Zahrnovaly především Nagyův návrat do funkce předsedy vlády (deset dní předtím byl znovu přijat do strany), stažení sovětských vojsk, potrestání těch, kdo měli na svědomí teroristické represe, a svobodné volby, jež by skoncovaly s monopolem komunistické*

¹⁴⁷ Aleksander Gubrynowicz – autor kapitoly o Maďarsku v mnou hojně citované publikaci *1989 – Podzim národů* uvádí chybný letopočet 1952.

¹⁴⁸ Viz: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Rajk_L%C3%A1szl%C3%B3_\(politikus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Rajk_L%C3%A1szl%C3%B3_(politikus)).

¹⁴⁹ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: NLN, 2001. str. 386.

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 389.

strany.¹⁵¹ Po střelbě ozbrojených složek do davů vypukla panika nejen ve městě, ale i ve vedení strany. Strana se obrátila na sovětské velvyslanectví, ale ani ono si nedovolilo cokoliv podniknout bez požehnání Kremlu. 23. října 1956 sovětské jednotky zasáhly k uklidnění situace, ale ne dostatečně. Nestačil ani nástup Jánose Kádára do čela komunistické strany. Dočasný klid nastal, když Imre Nagy jmenoval reformní kabinet. Pak si Nikita Chruščov uvědomil, že odhalením slabosti by Sovětský svaz otevřel Pandořinu skříňku, a tak se rozhodl k zapojení vojenské síly v plném rozsahu. „*Za ony tři dny dosáhly ztráty (mrtví a ranění) kolem 22 000 Maďarů a téměř 2300 sovětských vojáků – to svědčilo o rozsahu revoluce. Vzápětí se daly do pohybu represe. Bylo zatčeno více než 100 000 lidí, za „kontrarevoluční jednání“ jich bylo postaveno před soud 35 000, téměř 26 000 bylo odsouzeno do vězení a 600 popraveno. Podle odhadů asi 200 000 Maďarů uprchlo natrvalo do exilu v cizině.*“¹⁵² János Kádár nedovolil, aby se k moci dostal zpátky Mátyás Rákosi, a to se dá říct i o Imre Nagyovi, kterého nechal v roce 1958 popravit. Veřejný pohřeb se však uskutečnil až o více než 30 let později.

Poněvadž krize roku 1956 vynesla k moci Jánose Kádára, její interpretace bylo něco, co se za žádnou cenu nemohlo zpochybnit. Minimálně ne po dobu, kdy byl Kádár u moci.

4.3 Kádárismus

Občas takto bývá mylně označováno celé období, během kterého byl u moci v Maďarské lidové republice János Kádár. Ale první roky, které se vyznačovaly tvrdými represemi, pod Kádárismus nespádají. Je pravdou, že první amnestie pro odpůrce byly vyhlášeny už v roce 1959, a že hlavním ekonomickým cílem se stalo zvýšení životní úrovně obyvatelstva. „*Na přelomu let 1956–1957 se zvýšily mzdy o 18 %.*“¹⁵³ Ale klíčovým bodem vzniku Kádárismu byla v roce 1962 změna doktríny: „*(...) kdo není s námi je proti nám, nahrazena (...), kdo není proti nám je s námi.*“¹⁵⁴ Celkově můžeme pro období jeho vlády

¹⁵¹ KERSHAW, Ian. *Na horské dráze*. Praha: Argo, 2019. str. 145.

¹⁵² Tamtéž, str. 147–148.

¹⁵³ IRMANOVÁ, Eva. *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*. Praha: Karolinum, 1998. str. 49.

¹⁵⁴ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: NLN, 2001. str. 397.

použit stejnou periodizací jako Rudolf Tökés: „*neochotný rukojmí (1956–1963), riskantní reformátor (1963–1971); "dobrý král (1972–1980) a oslabený autarcha" (1981–1988)*“.¹⁵⁵

Když byla v roce 1964- později nejasná situace v Moskvě, kdy Brežněv v podstatě sesazoval Chruščova, dokázal této okolnosti Kádár dobře využít pro svůj vlastní prospěch. „*Politickým reformám na československý způsob se ovšem dokonale kalkulujiící „realpolitik“ opatrně vyhnul a soustředil se na reformy ekonomické podle tehdejšího socialisticko-tržního modelu.*“¹⁵⁶ Důležitý byl rok 1968 a ne kvůli invazi vojsk zemí varšavské smlouvy do Československa, se kterou sice Kádár ani maďarská veřejnost nesouhlasila, v ideologické sféře zahraniční politiky se totiž žádné změny neděly. Máme na mysli změnu hospodářského systému. „*Ukazatelé plánu v podnikové sféře byly oslabeny, byl rozšířen okruh zboží s volnými cenami a v drobném podnikání se rozšiřovala oblast soukromého sektoru. Kromě drobných podnikatelů se již objevili v hospodářské sféře i první manažeři a vzrůstal i počet soukromě hospodařících zemědělců. Kromě společenského zájmu začal být prosazován i osobní profit.*“¹⁵⁷

V roce 1970 Maďarsko dokonce navrhlo, aby vztahy mezi zeměmi RVHP fungovaly na tržní bázi. To už byla velká troufalost a o dva roky později konzervativní křídlo MSDS¹⁵⁸ za podpory Sovětského svazu zvrátilo výsledky ekonomické reformy úplně.¹⁵⁹ Když jsem v úvodu této práce poukazyval na „výhodnost“ ropné krize pro Sovětský svaz, byla to právě MLR, která na to doplácela. „*V roce 1980 bylo do Sovětského svazu vyváženo osmkrát více autobusů za stejné množství ropy než v roce 1970.*“¹⁶⁰

Receptem měly být zahraniční půjčky, obdobně jako tomu bylo v případě Gierekova Polska. V roce 1982 už zahraniční dluh činil 9 mld. dolarů, což bylo nejvíce ze zemí východního bloku.¹⁶¹ Tak vysoká suma byla možná díky/kvůli přijetí Maďarska k MMF a

¹⁵⁵ FAKL, Barbara. *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press, 2003. str. 112.

¹⁵⁶ KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy: visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017*. Praha: Karolinum, 2019. str. 39.

¹⁵⁷ PRAŽÁK, Richard. *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. str. 284.

¹⁵⁸ Od roku 1956 měla komunistická strana název: Maďarská socialistická dělnická strana.

¹⁵⁹ IRMANOVÁ, Eva. *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*. Praha: Karolinum, 1998. str. 53–54.

¹⁶⁰ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: NLN, 2001. str. 411.

¹⁶¹ KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy: visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017*. Praha: Karolinum, 2019. str. 40.

Světové bance. Moskva sice byla důrazně proti, Kádár si ale prosadil svou, protože bez těchto půjček hrozil celkový kolaps ekonomiky.¹⁶² Dovolím si připomenout, že Polsko má v této chvíli již zkušenosti s veřejným vyjádřením nesouhlasu s tamním režimem a že „společenská smlouva“ v Maďarsku se během Kádáristu opírala o zvyšování životní úrovně. Když lidé přestávali věřit, že jim stávající režim zajistí blahobyt, začala se postupně formovat opozice, která dříve v Maďarsku prakticky neexistovala.¹⁶³ Jednu z příčin bych si dovolil ilustrovat dobovým vtípem: „*If Solzhenitsyn had lived in Hungary, he would have been appointed president of the Writers' Union, and The Gulag Archipelago would never have been written.*“¹⁶⁴

Přesto lidé, kteří nebyli spokojeni existovali a z drtivé většiny se jednalo o intelektuály. Část z nich se realizovala vydáváním samizdatového tisku Beszélő (Hovorna),¹⁶⁵ první číslo vyšlo už v roce 1981, (do roku 1989 jich bylo celkem 27).¹⁶⁶ Většího ohlasu se však dostalo až článkům v právě následujícím roce. Např. *Jak najít cestu z krize?* Obsahoval tyto požadavky: „*Bocsásson ki az Országgyűlés tájékoztatási törvényt, amely meghatározna, hogy miről (és milyen formában) köteles a kormány hivatalos tájékoztatást adni a lakosságának*“ (zákon o informování veřejnosti), „*Hozzon létre a kormány független szakértőkből álló tanácsadó testületet, amely 3-4 havonként nyilvánosan értékelné az ország gazdasági helyzetét és a gazdaságirányító apparátus tevékenységét.*“ (vytvoření nezávislého sboru, který by hodnotil ekonomickou situaci), *Közeledjék a politikai intézményrendszer a jogállamiság követelményeihez. Növeljék a törvényhozó hatalom súlyát, és erősítsék meg képviselői jellegét* (posílit vliv zákonodárné moci a plnohodnotně dotvořit právní stát).¹⁶⁷ Autoři těchto článků se nazývali prozápadními liberály, byli významně ovlivněni kritickou

¹⁶² BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 219–220.

¹⁶³ To mělo dva důvody. Jednak si lidé pamatovali následky nesouhlasu se státní mocí z roku 1956 a na rozdíl od Polska bylo v Maďarsku vysoce výkonné zemědělství.

¹⁶⁴ FALK, Barbara J. *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapešť: Central European University Press, 2003. str. 121. Překlad: Kdyby Solženicyn žil v Maďarsku, byl by jmenován předsedou Svazu spisovatelů a Souostroví Gulag by nikdy nebylo napsáno

¹⁶⁵ Setkal jsem se i s překladem: „Čas promluví“.

¹⁶⁶ Viz BOZÓKI, András. *The Hungarian Democratic Opposition: Self-reflection, Identity, and Political Discourse*. Dostupné online (30. 6. 2024): <https://politicalscience.ceu.edu/sites/politicalscience.ceu.hu/files/attachment/basicpage/50/07-bozoki101.pdf>

¹⁶⁷ Beszélő 1982, *Hogyan keressünk kiutat a válságból?*, 5-6; Dostupné online (30. 6. 2024): <http://beszelo.c3.hu/cikk/hogyan-keressunk-kiutat-a-valsagbol>. Překlad autora za pomoci překladáče.

teorii a navazovali mimo jiné na György Lukácase, který přežil čistky po podzimu 1956, přestože byl jako ministr kultury člen vlády Imreho Nagye.¹⁶⁸

Lidé angažovaní kolem *Hovorny* (Beszélő) pocházeli z měst. Existoval však ještě venkovsky orientovaný opoziční směr. Bývá nazýván národně-rolnickým, v anglickojazyčné literatuře se můžeme setkat s nešťastným termínem *The populists*. Byli to však lidé kultury.¹⁶⁹ Někteří možná až příliš, protože jim na srdci ležela ochrana maďarské kultury u těch obyvatel, kteří se po Trianonu ocitli na druhé straně hranice. To bylo samozřejmě ve východním bloku nesmírně citlivé téma, se kterým se János Kádár popasoval šalamounsky. Rozhodl, že se Maďarsko bude chovat ke svým menšinám co nejpříkřadněji, aby právě mohl jít vzorem ostatním zemím a Maďary mimo tuzemsko alespoň nějak ochránil.¹⁷⁰ Po dlouhé období umělci z tohoto směru režim nekritizovali, protože mohli publikovat. Když ale viděli, že Nicolae Ceaușescu se snaží Maďary rumunizovat a že v Maďarsku klesá porodnost a roste míra sebevražd, vypukla v tomto táboře „tichá panika“, která je aktivizovala. Jinými slovy byla to představa vymírání maďarského národa, která pohnula tuto část opozice k činnosti.¹⁷¹

Reakce státu na kritiku byla mírná z několika důvodů. V první řadě šlo o peníze. Peníze půjčené ze západu, před kterým si Maďarsko netroufalo použít násilí na vlastní obyvatele. Dokonce tak mohli vyvolat iluzi o svobodě slova (přestože některým autorům zakázali psát a některé nechali zmlátit).¹⁷²

Dodám, že obě opoziční frakce byly fakticky levicové a jejich oponentem byl lidově demokratický stát, který jako jediný z východního bloku podporoval ekonomický režim, který fungoval se záměrem proti smyslu marxistických dogmat. Kádárovi to „procházelo“ jistě díky tomu, že byl Moskvou vnímán jako garance vnitřního klidu v Maďarsku.

Okomentoval(a): [NP7]: ?

¹⁶⁸ KENNEDY, Michael D. *The Intelligentsia in the Constitution of Civil Societies and Post-Communist Regimes in Hungary and Poland*. Theory and Society, February 1992, vol. 21, str. 49.

¹⁶⁹ Například významný básník Gyula Illyés, viz příloha č. 5.

¹⁷⁰ DEME, Laszlo. *Liberal Nationalism in Hungary, 1988–1990*. East European Quarterly. 1998. vol. 32, str. 59–62.

¹⁷¹ BURAKOWSKI, Adam: *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 227–229.

¹⁷² Tamtéž, s. 231.

4.4 Opozice

Abychom si nedělali iluze o počtech zainteresovaných: „(...) navzdory nespokojenosti milionů lidí se pravidelné a cílené politické činnosti účastnilo jen několik stovek lidí.“¹⁷³ V červnu roku 1985 proběhl pokus o sjednocení obou opozičních frakcí. Byl však marný. Ačkoliv se obě frakce shodovaly na příčině problému, zdaleka nepanovala shoda na tom, jak situaci řešit. Měštští liberálové věřili, že stačí současný režim pouze zdokonalit – zavedením politické svobody a garancí právního státu. Proti tomu byla národně-rolnická frakce mnohem více skeptická. Nedovedla si představit, „(...) že by komunismus bylo možné napravit.“¹⁷⁴ Osobně mě zarazí následující vývoj. O dva roky později představují liberálové článek v *Beszélő*, který mimo jiné obsahuje: „A pártfőtitkár népszerűsége gyorsabban devalválódik, mint a forint. Egyetlen dolog van, amiben ma munkástól pártkádérig mindenki egyetért: Kádárnak mennie kell.“¹⁷⁵ – „Popularita generálního tajemníka strany klesá rychleji než forint. Na jedné věci se dnes shodnou všichni, od dělníků po stranické kádry: Kádár musí odejít.“

Problém je v tom, že to nejspíš není pravda. Ne, že by hodnota maďarské měny neklesala, ale dle Pražáka venkovská část opozice (nazývání i „populisté“) netoužila po odstoupení Jánose Kádára: „To znělo příliš radikálně „populistům“, kteří (aniž předložili zevrubný program) uvažovali o mnohem pozvolnějším průběhu transformace s aktivní účastí reformních komunistů.“¹⁷⁶ To znamená, že si buď odborná literatura protičeří, nebo si obě frakce v podstatě prohodily postoje. Obojí se mi jeví jako krajně nepravděpodobné.

Kromě ukončení Jánose Kádára měli liberálové ještě tyto požadavky: ústavní omezení vlády jedné strany, suverénní zákonodárství, svoboda tisku vymezená zákonem, sdružovací práva, zákonná ochrana zaměstnanců, sociální zabezpečení, spravedlivá sociální politika a práva občanů. Tyto požadavky nebyly nijak konzultovány s druhou částí opozice. Ta, aby nezůstala „mimo hru“ při nadcházejícím procesu transformace, uspořádala vlastní kongres, kde založila Maďarské demokratické fórum (MDF).¹⁷⁷ O rok později to již bylo hnutí a

¹⁷³ CSIZMADIA, Ervin. *The Hungarian Democratic Opposition in the 1980's: External and Internal Effects and Resources*. In.: *Intersections. East European Journal of Society and Politics*. Roč. 1. č. 4. 2015. str. 130.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 234.

¹⁷⁵ Dostupné on-line (2. 7. 2024) z: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/valsagban-cselekedni>.

¹⁷⁶ PRAŽÁK, Richard. *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. str. 421–422.

¹⁷⁷ Magyar Demokrata Fórum.

Okomentoval(a): [NP8]: Rozumím, ale za mě ne příliš vhodné do odborného textu.

v roce 1989 dokonce politická strana. „MDF se vyslovovalo pro sociálně-tržní ekonomiku, chtělo se vyvarovat jakéhokoliv extremismu. Usilovalo o celonárodní charakter, kladlo důraz na národní a křesťanské hodnoty, odvolávalo se spíše na hodnoty spojené s maďarským venkovem...“¹⁷⁸ Liberálové reagovali založením Svazu¹⁷⁹ svobodných demokratů (SzDSz).¹⁸⁰ V tu dobu již existoval čerstvě založený Svaz mladých demokratů (FIDESZ),¹⁸¹ který se oproti svobodným demokratům lišil pouze nižším věkem. Byl založen 32 studenty v březnu 1988.¹⁸² Nenechme se zmást směřováním dnešní politické strany. „(...) zhruba v polovině 90. let strana prodělala zásadní posun, ba obrat o 180 stupňů.¹⁸³ Opozičních subjektů dále přibývalo. „18. listopadu 1988 se na scéně objevila Strana nezávislých maloročníků (Kisgazdapárt), následovaná v lednu 1989 sociálními demokraty (Szociáldemokrata Párt) a v dubnu téhož roku křesťanskými demokraty (Kereszténydemokrata Néppárt).“¹⁸⁴

Jaká byla situace ve vládnoucí – Maďarské socialistické dělnické straně (MSZMP)?¹⁸⁵ Od podzimu roku 1986 se postupně začala prosazovat mladší proreformní linie. Lépe řečeno bylo to dosavadním vedením umožněno. Šlo o taktiku, jak uvolnit napětí při 30letém výročí událostí z roku 1956. Co to znamenalo prakticky? „Devětatřicetiletý Miklós Németh se stal tajemníkem ústředního výboru pro ekonomiku a Peter Medgyessy převzal finanční oddělení. Na konci června Lázár – vnímaný jako konzervátec – rezignoval a Grósz se stal novým premiérem.“¹⁸⁶ Celý proces se výrazně posunul v květnu 1988 na stranické konferenci. „Delegáti konference, kteří byli ze dvou třetin zvoleni ze členů stranického aparátu, odvolali z politického byra (a tím zbavili moci) zastávce konzervativního křídla – ze 13 členů politického výboru nebylo znovu zvoleno 8, ze 185 členů ÚV 39.“¹⁸⁷ Existují spekulace, že bylo na přání Moskvy domluveno, že během této konference János Kádár podá rezignaci,

¹⁷⁸ NOVÁK, Miroslav a kol. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2004. str. 128–129.

¹⁷⁹ Setkal jsem se s variantami svaz / aliance / unie.

¹⁸⁰ Szabad Demokraták Szövetsége.

¹⁸¹ Fialat Demokraták Szövetsége původně reagoval na režimní svaz mládeže.

¹⁸² KENNEDY, Michael D. *The Intelligentsia in the Constitution of Civil Societies and Post-Communist Regimes in Hungary and Poland*. In.: Theory and Society. Roč. 21. č. 1. 1992. str. 50.

¹⁸³ Tamtéž, s. 130.

¹⁸⁴ PRAŽÁK, Richard. *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. str. 422.

¹⁸⁵ Magyar Szocialista Munkáspárt.

¹⁸⁶ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 240.

¹⁸⁷ IRMANOVÁ, Eva. *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*. Praha: Karolinum, 1998. str. 159.

ale konzervativní křídlo strany se udržel u kormidla. Nakonec byla speciálně pro Kádára vytvořena nová funkce – předseda strany. Jinými slovy byl vykopnut nahoru a generálním tajemníkem se stal Károly Grósz.

Ten měl zpočátku celkem slibnou pozici, rychle ji však pozbyl. Gorbačov na něj naléhal, aby urovnal spory s Ceaușescem. Jenže při vzájemném setkání nedokázal rumunského vůdce přimět k jakékoli změně přístupu k maďarské menšině. To bylo pro MDF velké zklamání a lze konstatovat, že u této části opozice se zdiskreditoval. SzDSz a nejen ji proti sobě poštval následováním Kádárovy rétoriky v tematice povstání z roku 1956 (demonstraci k uctění památky na výročí Nagyovy popravy nechal násilím rozehnat¹⁸⁸). A když Grósz viděl, kterým směrem míří ekonomika Maďarska, tak po necelém půl roce rezignoval na post premiéra. V čele vlády stanul ještě mladší a mnohem více proreformně naladěný Miklós Neméth. Nový premiér se zakrátko vepsal do dějin, když otevřel cestu pro východní Němce z NDR do SRN. Těžko odhadovat, kdy by skutečně padla Berlínská zeď, kdyby nedošlo k této události.

Je třeba zmínit ještě alespoň jednu zásadní proreformní tvář. Imre Pozsgay se zasloužil o vytvoření komise, která měla vyšetřit události z roku 1956. V lednu 1989 dokonce veřejně prohlásil, že šlo o lidové povstání. To byl zcela zásadní mezník. Za okolností, kdy neplatila dogmatická interpretace roku 1956, János Kádár byl starý, nemocný a především odsunutý na vedlejší kolej a v čele státu dominovalo reformní křídlo, již nic nebránilo vzniku kulatému stolu i v Maďarsku.

4.5 Kulatý stůl

V únoru 1989 vládní strana přistoupila na vytvoření kulatého stolu. Protože opoziční scéna nebyla jednotná, rozhodla se MSZMP jednat pouze s těmi, které označili za konstruktivní, což nebyl například Viktor Orbán a jeho FIDESZ. Důsledkem bylo, že právě tímto přístupem se fragmentovaná opozice tmelila víc dohromady. Navíc se 15. března podařilo uskutečnit připomínková akce k revoluci z roku 1848, které se zúčastnilo zhruba 100 000 lidí. O týden později se „Nezávislému fóru právníků“ (FJD)¹⁸⁹ podařilo upravit

¹⁸⁸ KERSHAW, Ian: *Na horské dráze*. Praha: Argo, 2019. str. 361.

¹⁸⁹ Független Jogász Fórum.

„Opoziční kulatý stůl“ (EKA).¹⁹⁰ Účastnili se jej všechny významné části opozice a jejich cílem bylo sjednotit se a smluvit strategii ke kulatému stolu s vládní stranou.¹⁹¹ Přesto bylo ve vzduchu cítit napětí, protože liberální strany se obávaly, že se MDF pokusí dohodnout s MSZMP odděleně.¹⁹²

Jednání započala 13. června, a kromě zástupců opozičního kulatého stolu a MSZMP se jich účastnila i „třetí strana“. To byli zástupci odborů a národní fronty, kteří však neměli právo veta. Jejich přítomnost prosadila MSZMP. Občas se z tohoto důvodu hovoří o trojúhelníkovém stole.

Na tehdejší atmosféru v Maďarsku měly vliv dva faktory. Jednak bylo čerstvě známo, jak katastrofálně dopadly pro Polskou vládní stranu první volby v Polsku. A především byl proveden 16. června pohřeb Imreho Nagye, kterého se zúčastnilo přibližně 250 000 lidí. Benziger podotýká, že tento akt pomohl smýt hanbu komunistického režimu.¹⁹³ Obojí posilovalo roli zástupců opozičního kulatého stolu. Když byl 6. července definitivně ukončen proces rehabilitace Imreho Nagye, János Kádár zesnul o pouhých 16 minut později.¹⁹⁴ „*Smrt Janose Kádára 7. července 1989 nabídla krátkou příležitost svalit na něj vinu za problémy země, a dokonce i za zločiny jeho dvaatřicetileté vlády. Okamžik politické příležitosti však rychle pominul, protože roztržštěná strana, rozdělená sama proti sobě, nedokázala využít popularity některých svých vůdců, ani dostatečně se distancovat se od Kádárova dědictví.*“¹⁹⁵

Jednání u kulatého stolu bylo ukončeno až po třech měsících, ale větší vliv, než neshody mezi diskutujícími stranami, měl fakt, že se jednalo během prázdnin. Klíčová otázka nebyla, jestli demokracie bude nebo ne, ale jaká bude mít pravidla. Přestože nakonec došlo ke kompromisu, který prosadili především zástupci MDF a MSZMP, liberální strany (SZDSZ a FIDESZ) jej odmítly podepsat. Vadila jim především volba prezidenta parlamentem ještě

¹⁹⁰ Ellenzéki Kerekasztal.

¹⁹¹ BOZÓKI, András. *The Hungarian Democratic Opposition: Self-reflection, Identity, and Political Discourse*. In. MTA Politikai Tudományi Intézet, 2010. str. 17.

¹⁹² BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů*. Praha: Academia, 2022. str. 249-251.

¹⁹³ BENZIGER, Kart. *The Funeral of Imre Nagy: Contested History and the Power of Memory Culture*. In. *History and Memory*, 12(2), 2000. str. 159.

¹⁹⁴ VYKOUKAL, Jiří. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri, 2017. str. 705.

¹⁹⁵ GATI, Charles: *THE BLOC THAT FAILED: Soviet-East European Relations in Transition*. Washington: Georgetown University, 1990. str. 14. Překlad autora.

před parlamentními volbami. Proto v listopadu iniciovali vznik referenda. Tomu předcházela krajně antikomunistická kampaň zmíněnými liberálními stranami, po které se MDF ideově posunula více doleva.¹⁹⁶ Referendum mělo celkem čtyři otázky. Pro náš záměr je zásadní ta první – zda má být prezident zvolen až po parlamentních volbách, což bylo podpořeno 50,1 % hlasujících. Tak se nakonec také stalo, ale mezitím se v říjnu odehrála další zásadní událost.

Tou byl XIV. sjezd MSZMP zahájený 6. října 1989. Když se stranický deník ptal premiéra Miklóse Nemétha, jaká má očekávání, dostalo se mu upřímné odpovědi: „*Po zlikvidování stranického státu, zrušení státní strany.*“¹⁹⁷ Socialistická dělnická strana se skutečně zrušila a místo ní vznikla nová Maďarská socialistická strana.¹⁹⁸ Členství se nepřevádělo automaticky a z původního počtu 700 000 členů bylo v nové socialistické straně podle Pražáka¹⁹⁹ 50 000 členů a dle Burakowskiho²⁰⁰ dokonce pouhých 20 000 členů. Ohledně hodnocení této události se shodují s Karlem Durmanem: „*(...) nečinilo komunistům velké problémy odhazovat balast ideologie, šlo-li o to udržet se u moci.*“²⁰¹ Dovolím si přidat doplnění Lubomíra Kopečka: „*Fakt je ten, že maďarští postkomunisté byli z bývalých komunistických stran středovýchodní Evropy první, kteří navázali po roce 1989 úzké styky se Socialistickou internacionálou.*“²⁰²

4.6 Volby

Během jednání u kulatého stolu si komunisté přáli prosadit většinový volební systém, protože věřili, že by mohli vytvořit vládnoucí koalici s MDF. Tyto odhady nebyly nereálné, protože podpora liberálních stran se odhadovala na pouhých 10 %.²⁰³ Nakonec došlo ke kompromisu – smíšenému volebnímu systému. Celkem bylo možné získat 386 poslaneckých

¹⁹⁶ RIPP, Zoltan: *Unity and Division: The Opposition Rountable and Its Relationship to the Communist Party.* In.: Múltunk. Roč. 14. č. 3. str. 33. Dostupné online (07. 07. 2024): https://polhist.hu/wp-content/uploads/2017/09/ripp_unity_divison.pdf.

¹⁹⁷ IRMANOVÁ, Eva. *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze.* Praha: Karolinum, 1998. str. 175.

¹⁹⁸ Magyar Szocialista Párt – MSZP.

¹⁹⁹ PRAŽÁK, Richard. *Dějiny Maďarska.* Brno: Masarykova univerzita, 1993. str. 425.

²⁰⁰ BURAKOWSKI, Adam. *1989 – podzim národů.* Praha: Academia, 2022. str. 257.

²⁰¹ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů.* Praha: Karolinum, 1998. str. 404.

²⁰² KOPEČEK, Lubomír: *Transformace středoevropských komunistických stran – polský a maďarský příklad.* In.: Středoevropské politické studie. Roč. 3, č. 2, 2001. Dostupné online (07.07. 2024): <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/3859>.

²⁰³ TÖKÉS, Rudolf: *Transition and Social Transformation in Hungary.* In.: d'Afers Internacionals. Roč. 13. č. 34, 1996. str. 94. Dostupné online (07.07. 2024): <https://www.jstor.org/stable/40585629>.

křesel. Z toho 176 v jednomandátových volebních obvodech. Kandidát uspěl v případě, že získal nadpoloviční většinu hlasů. V opačném případě následovalo druhé kolo, do kterého postupovali tři nejúspěšnější, případně každý, kdo získal více než 15 %. Poměrným způsobem se přerozdělovaly hlasy z žup (krajů), které ale byly celkem malé, většinou o 4–6 mandátech. Výjimkou byla Budapešť s 28 mandáty. Tímto způsobem se do Maďarského parlamentu v roce 1990 dostalo 120 zastupitelů.²⁰⁴ Zbýlých 90 poslanců uspělo skrze celostátní listinu kandidátů.

Proč tak komplikovaný systém? Cíl byl zřejmý. Zabránit vysoké roztržitosti zákonodárného sboru. Kromě výše zmíněných účastníků politického boje existovaly spousty další desítky subjektů. Zájem na jejich prosazení však neměli hlavní hráči včetně bývalých komunistů. Jedním z nástrojů byla klasická volební klauzule stanovená na 4 %. Fragmentaci zabránilo ještě jedno pravidlo: „(...) *they needed to set up at least seven county lists, thus only 12 parties could compete on the national list.*“²⁰⁵

Požadovaného výsledku bylo dosaženo a do parlamentu proniklo pouhých šest subjektů. MDF jako vítěz voleb získal dle literatury²⁰⁶ 165 mandátů, proto mě překvapuje údaj z maďarské wikipedie, kde se píše pouze o 164.²⁰⁷ Druhým na pomyslné pásce bylo SZDSZ se ziskem 91 křesel (wikipedie – 93). Následovali agráři se 44 poslanci, socialisté/bývalí komunisté se 33 zastupiteli, FIDESZ – 21 a lidovci s rovněž 21 poslanci.

Prvním demokratickým premiérem se stal József Antall za MDF, který společně s agráři a lidovci vytvořil stabilní vládu s většinou 60 %. A ačkoliv musel ze své pozice po třech letech kvůli nemoci odstoupit, vládní koalice pokračovala dál v čele s Péterem Borossem.

²⁰⁴ Teoreticky to mohlo být až 152.

²⁰⁵ KUKORELI, Istvan: *The Birth, Testing and Results of the 1989 Hungarian Electoral Law*. In: *Soviet Studies*. vol. 43, str. 147. Překlad: Museli sestavit alespoň sedm župních kandidátek, tedy pouze dvanáct stran mohlo soutěžit na celostátní kandidátky.

²⁰⁶ NOVÁK, Miroslav a kol. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2004. str. 138.

²⁰⁷ Srovnej: https://hu.wikipedia.org/wiki/1990-es_magyarorsz%C3%A1gi_orsz%C3%A1lgy%C5%B1%C3%A9si_v%C3%A1laszt%C3%A1s. Dostupné online (07. 07. 2024).

Za povšimnutí stojí vztah mezi opozicí a koalicí, který byl prakticky bezproblémový. Minimálně od chvíle, kdy byl za prezidenta zvolen Árpád Göncz z SZDSZ. To může českému voliči vzdáleně připomenout situaci z roku 2003.

Nevěnoval jsem pozornost nové socialisticko-dělnické straně, kterou založil Károly Grósz v prosinci 1989, která v následných volbách nedosáhla potřebného kvora a ani po přejmenování na Maďarskou dělnickou stranu²⁰⁸ se nikdy do parlamentu neprobojovala.

²⁰⁸ Magyar Munkáspárt – MMP.

5 Komparace

Nejprve odpovíme na otázky ze závěru první kapitoly. *Povaha odstraňovaného nedemokratického režimu a délka jeho trvání?*

V Polsku můžeme o nedemokratickém režimu s jistotou hovořit od roku 1947, kdy se komunisté dostali k moci prostřednictvím zfalšovaných voleb. Následný projev státní moci se sice blížil praktikám totalitním, ale zcela jistě jich nikdy plně nedosáhl. Sedmdesátá léta odpovídají nejvíce posttotalitnímu státu, ale z principu je toto označení minimálně nešťastné. Jak může být B po A, když A nikdy vlastně nebylo.²⁰⁹ Každopádně režim byl zcela autoritářský, což kulminovalo během výjimečného stavu.

Cesta komunistů k moci v Maďarsku byla mnohem více pozvolná po vzoru salámové techniky. K definitivnímu přebírání moci se dopracovali až v roce 1949. Otázkou je, jak definovat fázi, která bezprostředně následovala po roce 1956. Opět se nejedná o plně totalitní režim, ale zároveň je evidentní, že hovoříme o podmínkách drsnějších než v Polsku. Vypomozme si terminologií Juana Linze. A označme toto krátké období do roku 1962 pojmem „kvazitotalitární režim“. Předponou kvazi se obvykle míní „zdánlivý/připomínající, což tuto situaci věrně vystihuje.²¹⁰ Po roce 1962, kdy došlo ke změně ve stylu „kdo není proti nám, je s námi“ už můžeme opět hovořit o posttotalitárním režimu.

Mocenské způsoby a prostředky tohoto autoritářského režimu. V případě polského výjimečného stavu hovoříme o hromadném zatýkání, střelbě do davu, nucené emigraci, vyhazování ze zaměstnání a podobně. V Maďarsku byla situace proměnlivější. Například shromáždění při výročí Nagyově popravě v lednu 1989 ještě bylo násilně rozehnáno, připomínková akce k událostem 1848 v březnu 1989 však nikoliv.

U problematiky mocenských prostředků bych si dovolil rozšířit okruh otázek. Kontroloval režim všechny aspekty života společnosti? Měl absolutní kontrolu nad ekonomickými otázkami? Měla státní ideologie vůdcovský charakter? Doléhal na celou společnost masivní teror? Vyvíjel režim snahu o svou expanzi? Pomineme-li krátká období v Maďarsku po roce 1956 a v Polsku během výjimečného stavu, tak jsem si jist, že na

²⁰⁹ NOVÁK, Miroslav a kol. *Úvod do studia politiky*. Praha: Karolinum, 2023. str. 827–829.

²¹⁰ Tamtéž. str. 828.

všechny tyto otázky odpovíme záporně. Čeho jsme tím dosáhli? Prokázali jsme tak, že se nejedná o totalitární režimy.²¹¹

Činnost opozice. V Polsku můžeme zachytit zřetelný odpor vůči režimu už v první polovině 60. let, viz uvěznění Jaceka Kurońe. Zpravidla se nepokoje objevovaly po zdražení základních potravin a nejhlasitěji se projevovali nejvíce dotčení. Jako zlom vnímám rok 1976, kdy z podnětu inteligence vzniká KOR – Výbor na obranu dělníků, který je celkem solidně organizován. Nesmíme opomenout vliv katolické církve, která ve své podstatě režimu nikdy nepodlehla. Zcela zásadní je poté vznik nezávislých odborů – Solidarity, ta měla dokonce 10 milionu členů. Režimem sice byla potlačena a vyhnána do ilegality, ale pouze dočasně. Zásadní roli si podržela u kulatého stolu i po volbách. V MLR byla činnost opozice značně odlišná. Jednak mělo obyvatelstvo v živé paměti, jak ošklivě může projev nesouhlasu se státní mocí dopadnout po podzimu 1956. A za druhé v následujících 25 letech celkem obstojně fungoval život v Maďarsku na principu společenské smlouvy „nevystupuj proti režimu, zvýší se ti životní úroveň“ a tento princip začal selhávat až ve chvíli, kdy z ekonomických důvodů nebyl režim schopen dostat „svým závazkům“. Na počátku 80. let vznikají dva opoziční proudy. Jeden orientovaný na městské liberály a druhý spíše na venkovské národovce. Hovoříme ale řádově o stovkách maximálně tisících aktivistech, kteří vydávali své samizdatové články. Fascinující je členitost Maďarské opozice, neboť v posledních letech „gulášového komunismu“ fakticky vznikl relativně zralý systém politických stran.

Okolnosti ekonomického vývoje. Osobně zde vidím vysokou korelaci právě mezi ekonomickým stavem země a výše zmíněnou činností opozice. Obě země vsadily na kartu půjček ze zemí „západního bloku“. Očekávaly, že po investicích do výrobních prostředků budou moct své pohledávky uhradit ze zisků z prodeje nových výrobků. Ale očekávání byla nadsazená. Dalším faktorem byly ropné krize, které sice pomohly Sovětskému svazu, ale už ne jeho vazalským státům. Rozdíly existovaly jednak v zemědělství, maďarské bylo mnohem výkonnější, a za druhé ve svobodněji nastavených podmínkách pro drobné podnikání v MLR.

²¹¹ NOVÁK, Miroslav a kol. *Úvod do studia politiky*. Praha: Karolinum, 2023. str. 822–823.

Nesmíme opomenout, že ekonomický faktor hrál zcela zásadní roli při formování kulatých stolů. Hospodářství Polské i Maďarské lidové republiky bylo ve špatné kondici a jednou z hlavních motivací vládních stran, k uspořádání kulatých stolů byla právě snaha, aby na nepopulárních ekonomických reformách měla podíl i opozice. Pro liberální křídla vládních stran v obou zmíněných zemích, to byl způsob, kterým se chtěli udržet u moci.

Převládající mezinárodní ovzduší. Prakticky celým obdobím 80. let v Polsku se jako červená niť vine hrozba zásahu vojsk zemí Varšavské smlouvy. V letech 1980 i 1981 bylo toto nebezpečí velice reálné. Ostatně Wojciech Jaruzelski po zbytek svého života tvrdil, že Polsko v podstatě svým zásahem a následným výjimečným stavem zachránil od intervence ze zahraničí. V druhé polovině 80. let sice Michail Gorbačov opakovaně tvrdil, že zasahovat nebude, ale jestli si byl v tomto režimu stranický funkcionář něčím jistý, tak to tím, že na své místo se zcela jistě nedostal díky důvěře ostatním stranickým funkcionářům. Protože Polsko bylo „pionýrem“ v liberalizačním procesu východního bloku, je pochopitelné, že svou cestu muselo proslapávat pomalu a obezřetně. Ostatní země na příkladu právě Maďarska nebo Československa mohly na této proslapané cestě jít rychleji a v samotném závěru Polsko dokonce předejít.

Pokud bychom se na otázku, proč k těmto přechodům vůbec došlo, dívali optikou Erica Hobsbawma, tak bychom se zaměřovali právě na kontext mezinárodního ovzduší. Hobsbawm spatřuje největší podíl na těchto událostech právě u osoby Michaila Gorbačova, kterému jsme se věnovali hned na počátku této práce. Existuje ale celá řada historiků (Timothy Garton Ash, Ian Kershaw), která prvotního hybatele spatřuje v celospolečenské mase. Dále zde máme oblíbenou teorii tzv. dominového efektu, země východního bloku vzájemně následovaly svůj osud. Tato teorie je také celkem populární, ačkoliv v této práci jsem pracoval pouze s publikací Petra Blažka. Philipp Ther oproti tomu zdůrazňuje svébytnou roli regionálních center.

Je široce znám okřídlený výrok, který bývá přisuzován britskému historikovi Timothy Gartonu Ashovi: „*What took 10 years in Poland, took 10 months in Hungary, 10 weeks in*

*East Germany and ultimately 10 days in Czechoslovakia.*²¹² Je však možné, že stejná myšlenka se vyskytla ještě dříve, a to z okruhu československé lidové tvořivosti.²¹³

5.1 Zařazení do tranzitologické teorie – Polsko

Začneme od teorií, které se snaží vysvětlit důvody demokratizace. Na první pohled se může zdát, že zde *modernizační* přístup neobstojí. Těžko můžeme tvrdit, že hlavním iniciátorem byl masivní rozvoj vzdělanosti a zbohatnutí obyvatel. Podívejme se na to ale z druhé strany. Právě hluboké strukturální problémy polské ekonomiky poukázaly na to, že je větší šance mít se hospodářsky lépe ve svobodnějším prostředí. Vzpomeňme na srpen 1980, kdy stávky započaly s cílem zvýšení platů, které jim následně byly slíbeny. Stávka ale pokračovala dále, protože se do popředí dostaly i otázky občansko-politické. *Tranzitivní* vysvětlení, jehož součástí je společenský konsenzus o ochotě účastnit se věcí veřejných, stačí doložit 10 miliony členy Solidarity. Zcela stěžejní pro tento přístup je však postoj elity, který se mezi lety 1981 a 1989 dramaticky proměnil z velké míry i kvůli slabšímu vlivu SSSR. Pochybují, že by došlo k dramatickým *strukturálním* změnám polské společnosti. Ale všimněme si, že ačkoliv byly struktury v letech 1980 a 1989 velice obdobné, tak právě rozdílná zkušenost s válečným stavem, který mladou generaci 1989 zasáhl pouze v dětství, vedla k mnohem radikálnějším požadavkům, a tím i ke konci režimu jako samotného.

Z hlediska typologie přechodu, který používá Terry Lynn Karl a Philippe Schmitter, který se zaměřuje na aktéry a jejich strategie, můžeme hovořit o tzv. *reformě*, ve které jsou iniciátorem masy a strategií je kompromis. Zajímavou roli sehrála rozhodně katolická obec, kterou bych označil jako katalyzátor. Uvědomme si, že měla své zástupce jak na straně masy, tak i elity a v průběhu jednání „za“ kulatým stolem brousila hrany a eliminovala radikální křídla na obou stranách.

Pro typ přechodu, během kterého se rozštěpí vládnoucí elita a liberálnější část se dohodne s opozicí, že částečně zůstane u moci a bude mít pro své členy bezpečnostní záruky,

²¹² Srovnej: <https://www.rferl.org/a/1092349.html>; Překlad autora: To, co v Polsku trvalo deset let, trvalo v Maďarsku deset měsíců, ve východním Německu deset týdnů a v Československu nakonec deset dní.

²¹³ Příloha č. 6.

nazývá Huntington výrazem transplacement.²¹⁴ Pro G. L. Munck a C. S. Leff se jedná o „transakci“.²¹⁵

5.2 Zařazení do tranzitologické teorie – Maďarsko

V případě Maďarska nemá smysl spekulovat nad příčinami modernizačními či strukturálními. Zde je vliv elit zcela markantní. Jedná se jistě o *tranzitivní* příčinu dle Rustowa.

To nám naznačuje, že se nemůže jednat o *reformu*, jako to bylo v případě Polska. Karl a Schmitter pro přechod k demokracii, ve kterém byla hlavním aktérem elita, používají termíny *pakt* a *vnucení*. Záleží na zvolené strategii. Je pravda, že se uskutečnil kulatý stůl jako v Polsku, ale jeho výsledky odpovídaly spíše představám reformních komunistů. Opozice byla celkově slabá a roztržštěná. Já se klaním k názoru, že se jednalo o *vnucení*. A to kvůli tomu, za jakých podmínek proběhla ekonomická transformace. „(...) *když vláda devalvovala měnu, liberalizovala import, oficiálně se vzdala dogmatu o plné zaměstnanosti a legalizovala transformaci státních podniků do nejrůznějších druhů akciových společností, a tak učinila první kroky k nastolení právního rámce pro zahájení privatizace. Zakrátko též umožnila, aby státní majetek zůstal v rukou ředitelů firem, kteří si je mohli koupit za symbolickou cenu bez předchozího oznámení o prodeji (což se stalo rozšířenou praxí) – tímto způsobem si komunistická nomenklatura udržela své pozice jako součást nové kapitalistické podnikatelské elity.*“²¹⁶ Každopádně většina autorů při studiu transformace v Maďarsku, kteří používají zmíněnou typologii, dochází k názoru, že se jedná o „něco mezi“ *paktem* a *vnucením*.

Huntington používá termíny: transformace, transplacement (sjednaný přechod) a replacement (nahrazení). V tomto případě se jedná o transformaci, která ve své definici v podstatě obsahuje pakt i vnucení dle Karla a Schmittera.

²¹⁴ HUNTINGTON, Samuel. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. str. 115.

²¹⁵ Příloha č. 6.

²¹⁶ PRAŽÁK, Richard. *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. str. 423.

Podle Gerarda L. Muncka a Carola Skalnika Leffa musely k zásadním kompromisům přistoupit obě strany, jak elity, tak masy a nazývají tento způsob: extrication – vyproštění.²¹⁷

²¹⁷ Příloha č. 7.

Závěr

Stejně jako se od sebe liší všechny historické události, je nepochybné, že se musí lišit i každý transformační proces. Můžeme ale najít proměnné,²¹⁸ které si jsou, velmi podobné? Věřím, že ano.

Podívejme se na délku trvání autoritářského režimu jedné strany ve zkoumaných zemích. V obou případech mají počátky dva společné jmenovatele: poválečná léta a sféra sovětského vlivu. Ač bylo výsledků dosaženo různými způsoby, v Polsku přes zmanipulované volby a v Maďarsku „salámovou taktikou“ postupné eliminace potenciálních nepřátel, výsledek se lišil jen ve zpoždění Maďarska o pouhé dva roky.

Další podobnosti můžeme vysledovat u ekonomického vývoje. Nerad bych se dopouštěl zbytečně velkého zjednodušení, že byl špatný. Chci ale konstatovat, že i bez vyčerpávajícího přehledu rychlosti růstu HDP nebo vývoje inflace, jsme schopni říct, že plán zahraničních půjček na oživení hospodářství selhal, čímž potvrdil neschopnost centrálně řízené ekonomiky.

Jisté podobnosti můžeme vysledovat i u příčin samotného transformačního procesu. Jednak měly obě země garanci Michaila Gorbačova, že Sovětský svaz nebude do vnitrostátní problematiky zasahovat. V polském případě je ale nutné zmínit, že bylo zcela logické a přirozené, že měl vůči takovéto garanci pochybnosti.

Dalším bodem je významná role politických elit. Ze všech příčin, které měly svůj podíl na transformačních procesech, je role vládních stran autoritářských režimů ve veřejném prostoru připomínána nejméně. Při tom jejich role byla zcela klíčová. Nebyla však ve sledovaných případech zcela stejná, a proto dle politologické typologie Karla a Schmittera hovoříme v Polsku o *reformě*, zatímco v Maďarsku se jedná buď o *vnucení* nebo *pakt*. Interpretace se různí, já se přikláním spíše k názoru, že šlo o *vnucení*, a to na základě způsobu, kterým proběhla ekonomická reforma. Její studium ale nebylo cílem této práce.

V čem se procesy lišily? Jednoznačně v míře zapojení opozice. Zatímco v Maďarsku se nesoulad s režimem prakticky do poloviny 80. let neprojevoval, v Polsku máme

²¹⁸ NOVÁK, Miroslav a kol. *Úvod do studia politiky*. Praha: Karolinum, 2023. str. 318.

zaznamenány větší demonstrace už z počátku let 70. Velký rozdíl byl také ve struktuře samotné opozice. V Polské lidové republice byly jednotícím prvkem nezávislé odbory – zvané „Solidarita“. Tyto odbory spolčovaly nejen dělníky ale i inteligenci, což byla změna oproti zmíněným projevům občanské nespokojenosti v 70. letech a také jeden z klíčů k úspěchu. Postupně členská základna čítala celkem 10 milionů členů.

Oproti tomu v Maďarské lidové republice se opozice dlouho vůbec nevyskytovala ze třech důvodů. V první řadě šlo o následky tvrdého zákroku v roce 1956, následně rostoucí životní úroveň a nejliberálnější prostředí ze zemí východního bloku. Poslední dva aspekty se snoubily v Kádárovském principu „kdo není proti nám, je s námi.“ Když už opozice začala vznikat v průběhu 80. let, tak rozhodně nedosahovala masového charakteru. Zainteresovaných aktivních osob byl stovky, nanejvýše několik tisíc. Přesto existovaly různé opoziční proudy. Nejsilnější oslovoval venkovského prostředí a byla pro něj zásadní kontinuita a národovecká tematika. Druhým významným opozičním subjektem byli „městští liberálové“, kteří navazovali na György Lukácase a Budapešťskou školu. Vyloženě antikomunističtí byli studenti, ti se ale seskupili až v samotném závěru režimu ve Svazu svobodných demokratů, ve kterém už tehdy hrál stěžejní roli Viktor Orbán.

Rozdílná byla také role vládní strany. V Maďarsku se po János Kádárovi dostalo k vlivu reformní křídlo, které bylo po půl roce nahrazeno křídlem ještě liberálnějším. Jmenovitě Károly Grósz byl nahrazen Miklósem Neméthem. Zatímco v Polsku se veškeré změny odehrávaly před zraky generála Wojciecha Jaruzelskeho. Přestože se sám jednání u kulatého stolu neúčastnil, jeho vliv byl zcela nezpochybnitelný.

Další rozdíl můžeme spatřit v roli církve. Komunisté nikdy v Polsku nedokázali „opium lidstva“ vymazat z běžného života lidí. Zvolení Karola Wojtyly papežem a jeho následné návštěvy zatřásly celou zemí. Hovoříme-li o roli jednotlivce na velké dějiny, musíme vzpomenout i na Lecha Wałęsu, který se stal personou zcela nepřehlédnutelnou, když obdržel Nobelovu cenu míru. Takto významnou osobnost jedince mezi maďarskou opoziční scénou nenalezneme.

Odlišnost můžeme spatřit i v rychlosti samotného procesu. Aneb jak pravil klasik: „co trvalo v Polsku deset let, se v Maďarsku stihlo za deset měsíců.“

Seznam odborné literatury

ANDREW, Christopher M. a MITROCHIN, Vasilij Nikitič. *Neznámé špionážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Překlad Ondřej Novák. Vydání 2. Praha: Academia, 2001. 696 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 80-200-0923-X.

BADURA, Barbara, et al. *Spoleczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS*. Warsaw: CBOS, 1994. s. 477.

BENZIGER, Kart. *The Funeral of Imre Nagy: Contested History and the Power of Memory Culture*. In: *History and Memory*, 12(2), 2000. str. 142–164.

BERNSTEIN, Carl. *His Holiness: John Paul II and the Hidden History of Our Time*. Londýn: Doubleday, 1996. s. 587. ISBN: 0385472374

BLAŽEK, Petr, ed. *Akce "Sever": Státní bezpečnost a krize Polské lidové republiky 1980-1984*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017. 2 svazky (498; 313 stran). Edice dokumentů. ISBN 978-80-87912-74-4.

BLAŽEK, Petr, ed., KAMIŃSKI, Łukasz, ed. a VÉVODA, Rudolf, ed. *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference: Varšava, 4.-5. září 2003*. Praha: Dokořán, 2006. 361 s. ISBN 80-7363-103-2.

BLAŽEK, Petr, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Dominový efekt: opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 2013. 423 s. ISBN 978-80-7285-166-9.

BOYES, Roger, a Lech Walesa. *The Naked President: A Political Life of Lech Walesa*. Secker & Warburg, 1994. s. 342. ISBN: 9780436200557.

BOZÓKI, András: *The Hungarian Democratic Opposition: Self-reflection, Identity, and Political Discourse*. MTA Politikai Tudományi Intézet, 2010. s. 7–45.

BURAKOWSKI, Adam, GUBRYNOWICZ, Aleksander a UKIELSKI, Paweł. *1989 – podzim národů*. Překlad Silvie Mitlenerová. Vydání první. Praha: Academia, 2022. 671 s. Historie. ISBN 978-80-200-3117-4.

BYRNE, Malcolm: *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980–1981*. New York: Central European University Press, 2007. 602 s. ISBN 963-7326-84-7.

- CSIZMADIA, Ervin: *The Hungarian Democratic Opposition in the 1980's: External and Internal Effects and Resources*. In.: *Intersections*. East European Journal of Society and Politics. Roč. 1. č. 4. 2015. s. 119–138.
- DEME, Laszlo. *Liberal Nationalism in Hungary, 1988-1990*. East European Quarterly. 1998. vol. 32, n. 1, 57–82. ISSN 0012-8449.
- DURMAN, Karel. *Útěk od praporů*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. s. 531. ISBN 80-7184-672-4.
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. 156 s. Studie; sv. 6. ISBN 80-901424-8-6.
- FALK, Barbara J. *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapešť: Central European University Press, 2003. s. 479. ISBN 963-9241-39-3.
- FRIEDL, Jiří et al. *Dějiny Polska*. Překlad Martin Veselka. Vydání druhé. Praha: NLN, 2023. 691 s. Dějiny států. ISBN 978-80-7422-914-5.
- GARTON ASH, Timothy: *Polska rewolucja. Solidarność 1980–1981*. Warszawa: Res publica, 1990, s. 223. ISBN 83-7046-080-1
- GATI, Charles: *THE BLOC THAT FAILED: Soviet-East European Relations in Transition*. Washington: Georgetown University, 1990. s. 56.
- GIDDENS, Anthony. *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984. ISBN 0-7456-0006-9.
- GORBAČEV, Michail Sergejevič. *Vzpomínky a zamyšlení: můj život*. Vyd. 1. Praha: Ikar, 2014. 470 s. ISBN 978-80-249-2359-8.
- HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008. 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.
- CHWALBA, Andrzej. *Polsko 1989-2008: dějiny současnosti*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009. 254 s. ISBN 978-80-7325-185-7.

IRMANOVÁ, Eva. *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. 194 s. ISBN 80-7184-436-5.

JABŁONOWSKI, Marek. *Narady i telekonferencje kierownictwa PZPR w latach 1980–1981*. Varšava: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, 2004. 1372 s. ISBN: 83-88766-80-5.

KAČEROVÁ, Jana: *Reflexe událostí v Polsku 1980–1983 v bývalém Východočeském kraji*. Brno, 2022. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav. Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Friedl, Ph.D., DSc

KENNEDY, Michael D: *The Intelligentsia in the Constitution of Civil Societies and Post-Communist Regimes in Hungary and Poland*. In.: *Theory and Society*. Roč. 21. č. 1. 1992, s. 29-76. ISSN 03042421.

KERSHAW, Ian. *Na horské dráze: Evropa 1950–2017*. Vydání první. Praha: Argo, 2019. 588 stran, 32 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-257-2971-7.

KRAMER, Mark: *Soviet deliberations during the polish crisis, 1980-1981*. Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1999. s. 181.

KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Překlad Miloslav Korbělík. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 602 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-405-X.

KOPEČEK, Lubomír: *Transformace středoevropských komunistických stran – polský a maďarský příklad*. In.: *Středoevropské politické studie*. Roč. 3, č. 2, 2001.

KOSMAN, Marcell. *Dějiny Polska*. Překlad Jan Vitoň. Druhé, nezměněné vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. 451 stran. ISBN 978-80-246-5083-8.

KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2009. 277 s. ISBN 978-80-245-1512-0.k

KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika Ruska*. První vydání. Praha: Professional Publishing, 2017. 534 stran. ISBN 978-80-906594-9-0.

KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy: visegrádské země v globálním příběhu let 1992-2017*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. 366 stran. ISBN 978-80-246-3977-2.

- KUBÁT, Michal. *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989–2005)*. Vyd. 1. Praha: Slon, 2005. 181 s. Politické systémy; sv. 4. ISBN 80-86429-46-6.
- KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století*. Vimperk: Dokořán, 2006. 237 s. ISBN 80-7363-079-6.
- KUKORELI, Istvan: *The Birth, Testing and Results of the 1989 Hungarian Electoral Law*. In. *Soviet Studies*. vol. 43, s. 137-157. ISSN00385859.
- KURFÜRST, Jaroslav. *Příběh ruské geopolitiky: jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. 443 stran. ISBN 978-80-246-4026-6.
- KWIATKOWSKA, Agnieszka, aj.: *Hollowed or redefined? Changing visions of democracy in the political discourse of Law and Justice*. In.: *Democratization*, Roč. 30. č. 3., 2023. s. 458-478.
- LINZ, J., STEPHAN, A. *Problems of Democratic Transitions and Consolidations, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996. s. 479.
- LIPSET, Seymour Martin. *Political Man*. New York: Anchor Books, 1960. s. 477. ISBN 0-8018-2522-9.
- MICHNIK, Adam. *Sokratův stín*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1998. 442 s. Víšegrad. ISBN 80-7239-012-0.
- MLEJNEK, Josef: *Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?* In. *Securitas Imperii*, Praha: ÚSTR, 2012. str. 14–35.
- MODZELEWSKI, Karol. *Zaženem dějin klisny!?: vyznání potlučeného jezdce*. Překlad Petruška Šustrová. Vydání první. Ostrava: Občanské sdružení PANT, 2015. 369 stran. *Moderní dějiny*. ISBN 978-80-905942-3-4.
- MUNCK, Gerardo., SKALNIK Leff, Carol. *Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe*. In.: *Comparative Perspective*. *Comparative Politics*. April 1997, Roč. 29, č. 3, str. 343–362. ISSN 00104159.

NOVÁK, Miroslav a kol. *Úvod do studia politiky*. Vydání třetí, v Karolinu první. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2023. iii, 921 stran. Studijní texty; 50. svazek. ISBN 978-80-246-5539-0.

NOVÁK, Miroslav a kol. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2004. 485 s. Vysokoškolské učebnice. ISBN 80-86473-88-0.

PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1939–1989*. Překlad Petruška Šustrová. Vyd. 1. Praha: Academia, 2000. 381 s. ISBN 80-200-0737-7.

PACZKOWSKI, Andrzej; MANETTI, Christina. *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980-1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*. Rochester: Boydell & Brewer, 2015. str. 404. ISBN-13: 978-1580465366.

PRAŽÁK, Richard aj. *Dějiny Maďarska*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993. 297 s. ISBN 80-210-2264-7.

PRZEWORSKI, Adam. *Democracy and the market. Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge university press, 1991. s. 221.

RENEWICK, Alan. *Why Hungary and Poland Differed in 1989: The Role of Medium-Term Frames in Explaining the Outcomes of Democratic Transition*. Democratization 13, no. 1 (2006): 36–57.

RIPP, Zoltan: *Unity and Division: The Opposition Rouncitable and Its Relationship to the Communist Party*. In.: Múltunk. Roč. 14. č. 3. s. 4–39.

RUSTOW, Dankwart. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. Comparative Politics 2, 1970. str. 337–63.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 304 s. ISBN 80-7178-461-3.

SZEMÁN, Robert. *Výkřik národa spolklo ticho: revoluce roku 1956 v maďarské literatuře*. Překlad Robert Svoboda a Anna Rossová. Praha: Malvern, 2016. s 147. ISBN 978-80-7530-049-2.

ŠPERKOVÁ, Kateřina. *Přechody k demokracii*. Diplomová práce, vedoucí doc. JUDr. Petr Pithart, dr. h. c. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011.

THER, Philipp. *Nový pořádek na starém kontinentě: příběh neoliberální Evropy*. Překlad Zuzana Schwarzová. První vydání. Praha: Libri, 2016. 357 stran. ISBN 978-80-7277-541-5.

TÖKÉS, Rudolf: *Transition and Social Transformation in Hungary*. In.: *d'Afers Internacionals*. Roč. 13. č. 34, 1996. s. 79–101.

VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Vydání druhé. Praha: NLN, 2022. 505 stran. Dějiny států. ISBN 978-80-7422-903-9.

VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav a TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Druhé vydání. Praha: Libri, 2017. 863 stran. ISBN 978-80-7277-561-3.

ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Polské poučení z pražského jara: tři studie z dějin politického myšlení 1968-1981*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. 183 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny; sv. 44. ISBN 978-80-7285-134-8.

ZUBOV, Andrej Borisovič, ed. *Dějiny Ruska 20. století*. Vydání první. Praha: Argo, 2014-2015. 2 svazky. ISBN 978-80-257-0921-4.

ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 222 s. ISBN 80-7380-008-X.

Seznam příloh

Příloha č. 1 – DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON, 1994. str. 65.

STRATEGIE		
	KOMPROMIS multilaterální	SÍLA jednostranná
ELITY	PAKT (venez. 58) (kolumb. 57) španělsko uruguay	VNUCENÍ turecko brazílie ekvádor paraguay* salvador* guatem.*
AKTÉŘI	(kostar. 48) madř. chile	sssr* bulh.*
	peru (venez. 48)*	portug. (jap.) (něm.) (rak.)
	ndr	řecko (itálie)
	argen. (argen. 46)*	rum.*
MASY	čsfr pol. jug.* (guatem. 46)*	(jug. 45)* (mex. 10)* (bol. 52)* (kub. 59)* (nik. 79)* (sssr 17)*
	REFORMA	REVOLUCE

Příloha č. 2 – PRZEWORSKI, Adam. *Democracy and the market. Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge university press, 1991. str. 62.

62 TRANSITIONS TO DEMOCRACY

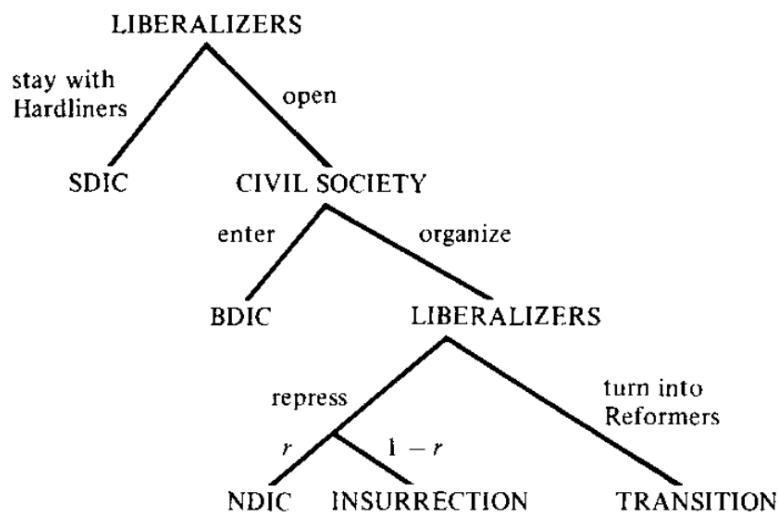

Figure 2.1

Příloha č. 3 – PRZEWORSKI, Adam. *Democracy and the market. Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge university press, 1991. str. 69.

Table 2.1

		<i>Moderates ally with</i>	
		Radicals	Reformers
<i>Reformers ally with</i>	Hardliners	Authoritarian regime survives in old form: 2,1	Authoritarian regime holds, with concessions: 4,2
	Moderates	Democracy without guarantees: 1,4	Democracy with guarantees: 3,3

Příloha č. 4 – Gary Cooper na plakátu Solidarity – Dostupné online (11. 07. 2024) z:
https://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-rozbrojony-gary-cooper-czyli-historia-jednego-plakatu,nId,2589554#crp_state=1

Příloha č. 5 – Gyula Illyés – Jedna věta o tyranii, 1950 (posledních pět slok). SZEMÁN, Robert. *Výkřik národa spolklo ticho: revoluce roku 1956 v maďarské literatuře*. Překlad Robert Svoboda a Anna Rossová. Praha: Malvern, 2016. str. 22.

kde je tyranie,
všechny jako články řetězu pospojuje;
z tebe zapáchá a proudí,
tyranie – to jsi i ty;

neboť teď už kvůli tobě
dítě neústupně vzdoruje
a tvá choť, v klíně poddajná,
je děvka prodejná;

tak podobni krtkům na slunci
bloudíme tmou jako v ranci
a tísníme se všichni v komoře,
i když běháme po Saháře;

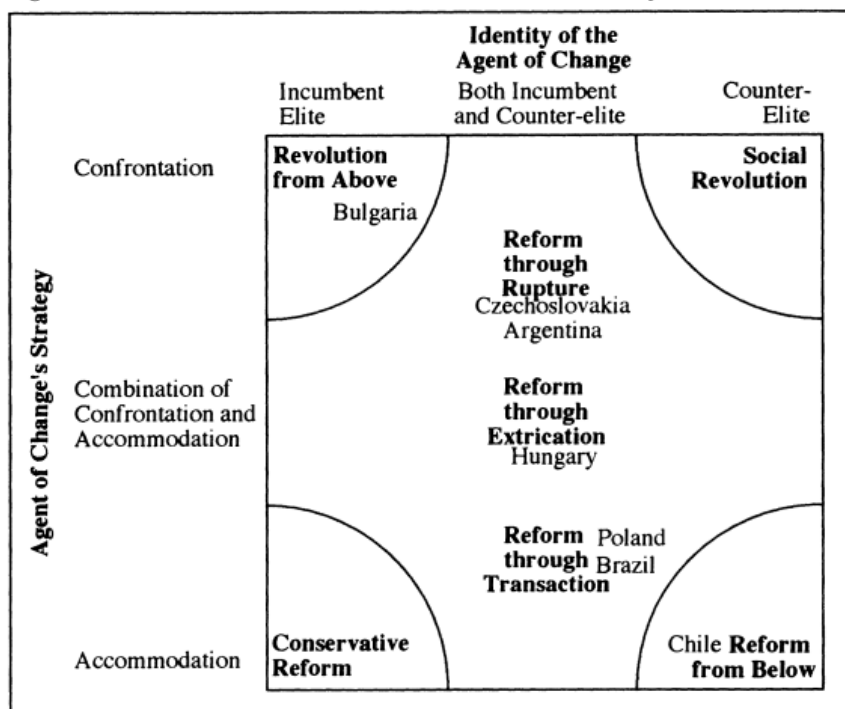
protože kde je tyranie,
tam to jinak nejde,
i tato píseň je věrná
jako ostatní tvorba,

neboť ona bude stát
u tvého hrobu, až skonáš,
vypoví, kdos byl a cos chtěl,
v jejích službách je i tvůj popel

Příloha č. 6 - Munk, Gerardo., Skalnik Leff, Carol. *Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe*. In.: *Comparative Perspective*. *Comparative Politics*. April 1997, Roč. 29, č. 3, str. 346.

Comparative Politics April 1997

Figure 1 Modes of Transition: Some South American and East European Cases

Příloha č. 7 - Krzysztof Miller: 29. listopadu 1989 – Praha. Dostupné online (11. 07. 2024)
z: <https://magazin.aktualne.cz/foto/skvele-fotky-krzystofa-millera-chtel-aby-z-nich-lidem-vypadl/r~904f8e26015111ea84260cc47ab5f122/r~7a677ce2015411ea88f50cc47ab5f122/>

